

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

روش تحقیق

و

تدوین مقاله

گردآوری: احد داوری

ویرایش اول سال ۱۳۹۸

فهرست مطالب

درآمد..... ۴

بخش اول: کلیات و مفاهیم..... ۶

تعریف تحقیق و پژوهش..... ۶

انواع تحقیق..... ۶

ویژگی های پژوهش گر..... ۱۰

ویژگی های پژوهش مطلوب..... ۱۰

حیطه ها و قالب های پژوهش نامه نویسی..... ۱۲

بخش دوم: مراحل شکل گیری مقاله..... ۱۳

مرحله اول: انتخاب مسئله پژوهشی..... ۱۳

مرحله دوم: پیشینه یابی و رجوع به منابع پژوهشی..... ۱۴

الف: پیشینه یابی..... ۱۴

ب: منبع یابی..... ۱۵

مرحله سوم: تهیه طرح پژوهشی..... ۱۸

مرحله چهارم: مطالعه منابع و یادداشت برداری..... ۱۹

روش های یادداشت برداری..... ۱۹

۲۰	.....	دسته‌بندی یادداشت‌ها
۲۰	.....	فیش‌برداری
۲۱	.....	فیش‌برداری نوین (رایانه‌ای)
۲۲	.....	مرحله ششم: تحلیل یادداشت‌ها
۲۳	.....	مرحله هفتم: تدوین مقاله
۲۵	.....	ارجاعات
۲۷	.....	تحلیل و استدلال در مقاله
۲۹	.....	نقد علمی آثار
۳۲	.....	بخش سوم: عناصر تشکیل دهنده مقاله
۳۲	.....	یک: عنوان مقاله
۳۳	.....	دو: چکیده و واژگان کلیدی
۳۴	.....	سه: مقدمه
۳۵	.....	۱- اهمیت مسئله
۳۵	.....	۲- بیان مسئله
۳۷	.....	۳- اهداف پژوهش
۳۷	.....	۴- روش انجام پژوهش
۳۷	.....	۵- سؤالات تحقیق
۳۸	.....	۶- پیش‌فرض‌ها

۳۸	چهار: پیشینه بحث
۳۹	پنج: مفهوم شناسی
۳۹	۱- معنای لغوی؛
۴۰	۲- معنای اصطلاحی؛
۴۱	شش: متن اصلی
۴۱	هفت: نتیجه گیری
۴۲	هشت: یادداشت ها
۴۲	نه: فهرست منابع

۴۴	بخش چهارم: پیوست ها و ضمایم تکمیلی
۴۴	نکاتی در باره ارتقای کیفی مقالات
۴۵	محورهای ارزیابی مقالات
۴۵	آشنایی با مهم ترین نرم افزارهای اسلامی
۴۶	لیست برخی مجلات علمی پژوهشی حوزه علمیه
۴۶	لیست برخی مجلات علمی ترویجی حوزه علمیه
۴۷	لیست برخی مجلات معتبر وزارت علوم در حوزه قرآن پژوهی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَاجْعَلِ الْقُرْآنَ لَنَا فِي ظُلْمِ اللَّيَالِي مُونِساً وَمِنْ نَزَعَاتِ الشَّيْطَانِ وَخَطَرَاتِ الْوَسَاوِسِ حَارِساً

درآمد

روش تحقیق و مقاله‌نویسی از مواردی است که هر دانشجویی در تحصیلات دانشگاهی با آن مواجه است، آشنایی با شیوه‌های تحقیق و چگونگی آن در دروس کلاسی و در تدوین پایان‌نامه مفید است، برای تسریع در روند آموزش دانشجویان، کتاب‌های متعددی تدوین شده است، مطالب مطرح شده در این جزوه، برای استفاده شخصی و تدوین مقالات و پایان‌نامه، از کتب و سخنرانی‌های اساتید برجسته روش تحقیق گردآوری شده بود که با ویرایش مختصری در اختیار دانشجویان قرار گرفت. در تدوین این جزوه از کتاب‌های زیر استفاده شده است که برای تکمیل مطالعه مفید است.

۱. «مجموعه درس گفتارهایی در باره روش تحقیق عمومی» تألیف دکتر احمد پاکتچی، انتشارات دانشگاه امام صادق

علیه السلام

۲. «روش تحقیق با تکیه بر حوزه علوم قرآن و حدیث» تألیف دکتر احمد پاکتچی، انتشارات دانشگاه امام صادق

علیه السلام

۳. «راهنمای پژوهش‌نامه نویسی» به قلم حسین مهدی زاده، انتشارات هاجر.

۴. «روش تحقیق با تأکید بر علوم اسلامی» تألیف دکتر جعفر نکونام، انتشارات دانشگاه قم

۵. «راهنمای تحقیق» تألیف عبدالحمید واسطی، انتشارات موسسه مطالعات راهبردی علوم و معارف اسلام

۶. «مدرسه پژوهش و نگارش» به قلم مجید حیدری فر، انتشارات بوستان کتاب

۷. «روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی»، تألیف دکتر عزت‌الله نادری و مریم سیف نراقی،

انتشارات بدر

۸. «روش تحقیق برای دانشجویان علوم انسانی به‌ویژه قرآن» تألیف دکتر محمد امین فرد، نشر شایسته

۹. «درس‌نامه روش تحقیق معطوف به رشته تفسیر و علوم قرآنی» به قلم سید عبدالله اصفهانی و محمود ابو ترابی

انتشارات دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم

۱۰. «روش‌شناسی مطالعات دینی» تألیف دکتر احد فرامرز قرا ملک، دانشگاه علوم اسلامی رضوی

۱۱. «روش تحقیق رایانه‌ای» تألیف سید حمید حسینی، دانشکده مجازی علوم حدیث

۱۲. منطق تفسیر قرآن، جلد ۳ (روش تحقیق در تفسیر و علوم قرآن)، به قلم دکتر محمدعلی رضایی کرمانی، انتشارات

جامعة المصطفی العالمیة

مطالب این نوشتار در چهار بخش ارائه می‌گردد، در بخش اول مباحث مربوط به مفاهیم و کلیات تحقیق مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش دوم مراحل شکل‌گیری مقاله مورد بحث قرار خواهد گرفت. بخش سوم ارکان اصلی یک مقاله و عناصر تشکیل‌دهنده آن را تبیین می‌کند و در بخش پایانی مطالب جهت تکمیل مباحث سه فصل قبلی ارائه شده است.

ضمن تشکر از دوستانی که برای ادامه راه تشویق کردند و پیشنهادهایی برای تکمیل جزوه ارائه کردند، مطالب با ویرایش مختصری ارائه می‌شود و مطالب به مرور اصلاح، ویرایش و اضافه خواهد شد ان شاء الله.

ارسال پیشنهاد و نظر اصلاحی از طریق وبلاگ نویسنده به آدرس davariahad.blog.ir یا آدرس ایمیل ahaddavari@gmail.com باعث مزید امتنان است.

و من الله التوفیق

بخش اول: کلیات و مفاهیم

تعریف تحقیق و پژوهش

تعاریف متعددی از تحقیق و پژوهش ارائه شده است که کامل‌ترین تعریف چنین است:

تلاش فکری منظم و روشمند و پرسش محور، برای یافتن پاسخ و دستیابی به حقیقت است که بر مبنای استدلال عالمانه و شواهد و منابع متعدد و معتبر انجام می‌گیرد تا نظر حق اثبات و نظر باطل نفی گردد.

بنابراین «محقق» به کسی گفته می‌شود که با تلاش فکری منظم، نوآوری، قدرت تحلیل بالا و اندیشه‌های نوینی داشته باشد؛ و «متتبع» کسی است که اقوال و نظریات علمای مختلف در یک یا چند رشته را کاملاً می‌شناخت و لو اینکه خودش صاحب نظر نباشد.

فرانسیس بیکن اهل تحقیق را به سه گروه تقسیم‌بندی می‌کند: گروهی همچون مورچه همواره در حال گردآوری اطلاعات بدون تولید محصولی جدید هستند، گروهی همچون عنکبوت همواره در حال بافتن مطالبی نو بدون تکیه بر مستندات قوی بوده و گروه سوم که برتر از گروه‌های قبلی هستند همچون زنبور عسل بوده و همواره در حال تولید محصولی جدید و مفید با تکیه بر مواد اولیه سالم می‌باشند.

انواع تحقیق

طبقه‌بندی‌های مختلفی از تحقیق صورت گرفته است که می‌توان به برخی اشاره کرد:

الف: طبقه‌بندی بر اساس مسئله محور بودن یا موضوع محور بودن

پژوهش موضوع محور: پژوهش می‌تواند مسئله محور یا موضوع محور باشد. در پژوهش موضوع محور، به موضوع خاصی پرداخته می‌شود مثلاً نماز در قرآن تحقیقی موضوع محور است.

پژوهش مسئله محور: مقاله مسئله محور در پی یافتن پاسخ مسئله است و مسئله پس از مطالعه و داشتن اطلاعات و تخصص ایجاد می‌شود، مسئله برای دیگران مطرح نشده است یا دیگر محققان به آن پاسخ نداده‌اند یا پاسخ آن‌ها قانع کننده نیست، از این رو تحقیق مسئله محور به تولید علم می‌انجامد (در حالی که سؤال بر اساس بی‌اطلاعی و نداشتن مطالعه ایجاد می‌شود و

پاسخ آن را می‌توان از دیگران پرسید یا با آموزش یاد گرفت؛ بنابراین می‌توان گفت راه یافتن موضوع مقاله مسئله محور «مطالعه» است، البته از برخی منابع دیگر نیز می‌توان به برخی موضوعات دسترسی پیدا کرد از جمله مواجهه با مشکلات پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی، مراجعه به متقاضیان تحقیق و همایش‌هایی که در زمینه خاصی درخواست مقاله می‌کنند، برخی موضوعات پیشنهادی اساتید و شخصیت‌ها. خاطر نشان می‌شود محققان کمتری حاضر هستند که موضوع مناسبی که برای پژوهش یافته است در اختیار دیگران قرار دهد.

در تحقیق مسئله محور به دو نکته نیز توجه می‌شود جزئی و محدود بودن موضوع (چرا که اگر مسئله گسترده باشد امکان دستیابی به پاسخ در صفحات محدود مقاله میسر نخواهد شد) و امکان داشتن بررسی و تحقیق در باره موضوع (مثلاً انجام برخی پژوهش‌های مربوط به امنیت ملی کشور یا مسائل نظامی برای همه پژوهش‌گران ممکن نیست، یا دسترسی به برخی اطلاعات محدود به افراد خاصی است).

اهمیت پژوهش مسئله محور: تحقیق مسئله محور علاوه بر نوآوری و تولید علم، باعث انگیزه و پشتکار بیشتر نویسنده را فراهم می‌کند، همچنین ملاک مشخص‌تر برای انتخاب منابع پژوهش را پیش پای محقق قرار می‌دهد، از طرف دیگر پژوهش بر محور اصلی تحقیق متمرکز می‌شود (زیرا فقط به سراغ مباحثی می‌رود که به مسئله پژوهشی به طور مستقیم مرتبط است و به یافتن پاسخ مسئله پژوهشی منجر شود) و سنجش و ارزیابی پژوهش را نیز بیشتر فراهم می‌کند.

راه شناخت پژوهش مسئله محور: یکی از راه‌های شناخت تحقیق مسئله محور آن است که در پایان عنوان مقاله، کلمه «چیست؟» قرار داده شود، در صورتی که سؤال ایجاد شده دارای جواب منطقی باشد، تحقیق مسئله محور است. توجه شود که مسئله پژوهشی نباید دارای جواب یک کلمه‌ای مانند بله یا خیر باشد. لذا سؤالاتی که با کلماتی نظیر «آیا» مطرح می‌شوند برای مسئله تحقیق مناسب نیستند.

ب: انواع پژوهش بر مبنای هدف پژوهش

الف: تحقیقات بنیادی (مبنایی و پایه): انسان موجودی است که در نهاد او میل به جستجو و دانستن به صورت ذاتی وجود دارد و کشف حقیقت برایش لذت‌بخش است، هدف از تحقیقاتی که بر اثر گرایش فطری حقیقت‌یابی انجام می‌شود، شناخت نظرات علمی گذشتگان، گزینش نظریه صحیح و ارائه نظریه‌ای جدید است. این‌گونه تحقیقات را که موجب گسترش دایره دانش بشری و تعمیق آن می‌شود «تحقیقات بنیادی» می‌نامند.

ب: تحقیقات کاربردی: علاوه بر علاقه انسان به دانستن، در بسیاری از مواقع، نیازها و مشکلات، او را برای یافتن راه‌حل به تکاپو و تلاش وامی‌دارد. هدف از این تحقیقات برطرف کردن مشکل، ارائه راه‌کاری برای برآورده ساختن نیاز و ارائه راه‌کار برای بهبود وضعیت موجود است، به این دسته از تحقیقات، «تحقیقات کاربردی» گفته می‌شود.

ج: روش‌های تحقیق بر مبنای ابزار و روش انجام پژوهش

از روش‌های متعددی می‌توان به پرسش مسئله پژوهشی پاسخ داد که به تناسب موضوع با همدیگر متفاوت هستند و مقاله‌نویسی بدون اطلاع از روش تحقیق میسر نیست. از جمله مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

الف: روش آزمایشی (تجربی): تحقیقی که محقق امکان دخل و تصرف در متغیرها و سنجش آن‌ها در شرایط گوناگون را داشته باشد و بتواند با مشاهده پدیده‌ها و آزمودن روابط حاکم بر آن، نتایج مورد نظر را از تحقیق به دست آورد. (نمونه: بررسی تأثیر یک قرص مسکن خاص بر رفتار پسران بی‌قرار؛ که با نمونه‌گیری تصادفی و داشتن گروهی دیگر به نا گروه شاهد انجام می‌گیرد) موضوعات مربوط به علوم انسانی و اجتماعی نیز می‌تواند تحت کنترل و آزمایش قرار گیرد؛ اما کمتر از موضوعات طبیعی و آزمایشگاهی. به همین دلیل به تحقیقات علوم انسانی که در آن‌ها متغیر وجود دارد، تحقیقات نیمه تجربی گویند. (نمونه: بررسی اثر روش ویژه‌ای از آموزش معارف قرآن در دانش آموزان دبیرستان)

ب: روش توصیفی (غیرآزمایشی): در این روش آنچه را که هست توصیف می‌کنند که به سه زیرمجموعه زیر طبقه‌بندی می‌شود:

— روش پیمایشی: بررسی و تحلیل یک یا چند ویژگی خاص از یک مجموعه یا جامعه آماری؛ مانند مطالعه نظرات علامه طباطبایی در باره مسئله تحدی قرآن

— روش همبستگی یا همخوانی: بررسی میزان ارتباط بین دو موضوع یا دودسته اطلاعات، مانند بررسی تأثیر عقاید کلامی در انتخاب روش تفسیری محققان

— روش علی: در این نوع تحقیق، محقق در پی شناسایی علت پدیده‌ها است؛ اما امکان دخل و تصرف در متغیرها وجود ندارد. چرا که موضوع یا در دسترس و قابل تغییر نیست؛ مانند بررسی علت انتخاب روش تفسیر قرآن به قرآن توسط علامه طباطبایی

ج: روش تاریخی (استنادی): تحقیقی که در آن با تکیه بر اسناد و مدارک، آنچه را که مربوط به گذشته است بررسی، تبیین و تحلیل می‌کنند. این تحقیق به قصد بررسی گذشته انجام می‌گیرد (تجزیه و تحلیل و تعبیر و تفسیر گذشته به منظور کشف ویژگی‌ها عمومی و مشترک که می‌تواند در درک و فهم بهتر آن‌ها مفید باشد و احتمالاً وقایع مشابه را در آینده پیش‌بینی کند. نمونه: نوع تعلیم قرآن در طول صد سال گذشته در ایران، انتساب تفسیر امام حسن عسکری به آن حضرت. بررسی انتساب روضه به کلینی، بررسی نوحه‌خوانی مذهبی در حالا و ۴۰ سال قبل).

د: روش تحلیل محتوا؛ تحقیقی که هدف اصلی از انجام آن، فهم، تجزیه و تحلیل محتوای متن برای شناخت دقیق مقصود گوینده یا نویسنده است. این نوع تحقیقات را «استنتاجی» نیز می‌نامیم. نمونه: بررسی معنای واژه قیوم، تحلیل معنای ولی در قرآن.

ه: روش عقلی (فلسفی)؛ در تحقیقات فلسفی و عقلی، استدلال‌های منطقی با تکیه بر بدیهیات اولیه و استفاده از حکم‌های یقینی قبلی به نتایج یقینی جدید منجر می‌شود. روش عقلی در علوم همچون ریاضی، منطقی و فلسفه استفاده می‌شود که استدلال‌ها در آن به روش قیاسی است.

و: متن پژوهی: برخی از تحقیقات را مثل ترجمه و نقد یک اثر، تصحیح و تعلیق یک نسخه خطی، گردآوری و شرح نصوص متفرق یک دانشمند را متن پژوهی می‌نامند.

خاطر نشان می‌گردد گاهی برای یک پژوهش می‌توان از چندین روش به طور توأمان استفاده کرد تا به سؤال پژوهش پاسخ داد، مثلاً تاریخی - تحلیلی، تطبیقی - تحلیلی یا تاریخی - تحلیلی - تطبیقی

د: انواع تحقیق بر مبنای امکان دستیابی به نتیجه

الف: تبیینی (به دنبال اثبات فرضیه قابل پیش‌بینی)

ب: اکتشافی (یافتن نتیجه‌ای که قابل تصور در نگاه ابتدایی نبود)

ه: انواع تحقیق بر اساس شیوه گردآوری اطلاعات

پژوهش‌ها بر اساس شیوه گردآوری اطلاعات به دودسته طبقه‌بندی می‌شوند:

الف: شیوه میدانی: تحقیقاتی که اطلاعات آن مستقیماً توسط محقق از موضوعات خارجی به دست می‌آید، از قبیل مصاحبه، تنظیم پرسشنامه، نمونه‌برداری و...

ب: شیوه کتابخانه‌ای: تحقیقاتی که اطلاعات آن با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای گردآوری می‌شود، از قبیل کتاب‌ها، مقالات، فیش‌ها و...

ویژگی‌های پژوهش‌گر

- تردید علمی در دیدگاه‌ها و نظرات مختلف (به جز بدیهیات)
- کنجکاوی فراوان و پرسشگری بسیار (همانند کودک)
- فهم عمیق، وسیع و پرهیز از یکسونگری
- وحدت فکری و پرهیز از تضاد و تناقض در اظهارنظر
- سعه‌صدر در تحمل مخالف و انعطاف‌پذیری
- فروتنی و پرهیز از تکبر و غرور
- پشتکار و استقامت در کار
- پرهیز از ابراز تند احساسات، پرهیز از چاپلوسی یا اهانت
- انجام پژوهش برای روشن شدن حقیقت (نه فقط رفع تکلیف)
- مهم‌ترین ویژگی‌های پژوهشگر علوم دینی (علاوه بر ویژگی‌های فوق):

- ✓ آشنایی با زبان عربی
- ✓ آگاهی کافی به معارف اسلامی
- ✓ اطلاع از تاریخ اسلام
- ✓ آشنایی با منابع و متون اسلامی همچون احادیث و کتب تفسیر
- ✓ پرهیز از پیش‌داوری
- ✓ آشنایی با لغت و منابع لغوی
- ✓ اخلاص در کار (به‌عنوان نکته اخلاقی)

ویژگی‌های پژوهش‌مطلوب

- نوآوری (اصلی‌ترین تفاوت پژوهش با یک مطالعه عادی)

- دقت (دوپهلو سخن نگفتن، عبور ساده از مسائل دیگر، به کار بردن اشتباهی اصطلاحات مانند اختصار به جای تلخیص، تحلیل به جای تفسیر و...)
- نام و عنوان صحیح متناسب با محتوا
- آراستگی ظاهری، صفحه‌بندی دقیق و نظم در چینش لغات تایی و تفکیک فصول و عناوین اصلی از فرعی با بزرگ و کوچک کردن قلم تایی و ایجاد تورفتگی
- فهرست جامع و مفید در آغاز (مخصوص پایان‌نامه) و فهرست منابع صحیح و دقیق در پایان
- برخورداری از چکیده گویا و دقیق
- خط مناسب تایپ‌شده و نداشتن غلط تایی
- رعایت قواعد نگارشی و ادبی و علائم نشانه‌گذاری در متن
- ادبیات نگارشی مناسب و روان و خالی بودن از واژه‌های مبهم و پیچیده
- عدم گفتاری بودن متن
- یکدست بودن متن (متن از ابتدا تا انتها با قلم خود نویسنده باشد و نقل قول‌های متعدد باعث پیدا شدن سبک‌های مختلف نوشتار نشود)
- پرهیز از لفاظی و عبارت‌پردازی افراطی توصیف‌گرایانه
- تتبع و مطلب‌یابی
- جستجوی مصادر و استفاده از تمامی منابع (آیات، روایات، دیدگاه‌ها، استدلال‌ها و...)
- پیگیری مطالب ذکر شده در منابع مختلف و مستند کردن آنها به منابع دست‌اول و ذکر منابع در پاورقی
- ورود و خروج مناسب به مباحث (برای جلب نظر خواننده و تشویق به خواندن ادامه مطلب)
- برخورداری از چارچوب و ساختار مطلوب (مباحث مقدماتی، متن اصلی، نتیجه، فهرست منابع)
- عدم خروج از موضوع اصلی در طول پژوهش
- نظم منطقی بین بخش‌های پژوهش
- وحدت روش در همه بخش‌ها (شروع فصل، نحوه ارجاعات، نحوه ذکر آیات و ترجمه آنها و...)

- دقت و ژرف‌اندیشی
- دقت در اثبات و رد نظرات و دیدگاه‌ها (فهم درست دیدگاه‌ها و نقد درست)
- استحکام عبارات و اعتبار استدلال‌ها و شواهد با معیارهای علمی مقبول

حیطه‌ها و قالب‌های پژوهش‌نامه نویسی

پژوهش می‌تواند یکی از قالب‌های زیر را به خود اختصاص دهد:

۱. تولید اثر علمی جدید

۲. نقد (بیان محاسن و معایب شخص، عملکرد، واقعه، خبر یا نظر و...)

۳. ترجمه (برگرداندن از زبانی به زبان دیگر)

۴. تصحیح متون و نسخ خطی

هر یک از موارد فوق می‌تواند به شکل کتاب، طرح پژوهشی یا مقاله منتشر شود، مقاله یکی از عمده‌ترین قالب‌های انتشار نتایج تحقیقات است که به ترتیب دارای درجات علمی پژوهشی، علمی ترویجی و علمی تخصصی هستند.

کمیسیون نشریات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری مقاله «علمی پژوهشی» را چنین تعریف می‌کند:

«هر تولیدی که به دنبال جستجوی حقایق و برای کشف بخشی از معارف و نشر آن در میان مردم و به قصد حل مشکلی یا بیان اندیشه‌ای در موضوعی از موضوع‌های علمی، از طریق مطالعه‌ای نظام‌مند، برای یافتن روابط اجتماعی میان پدیده‌های طبیعی به دست آید و از دو خصلت اصالت و ابداع برخوردار باشد و نتایج آن‌ها به کاربردها، روش‌های و مفاهیم و مشاهدات جدید در زمینه علمی با هدف پیشبرد مرزهای علم و فن‌آوری منجر گردد علمی - پژوهشی قلمداد می‌شود.

مخاطبین اصلی این‌گونه مجلات پژوهشی، اساتید دانشگاه‌ها، دانشجویان دوره‌های دکتری و کارشناسی ارشد، پژوهشگران شاغل در مراکز علمی، تحقیقاتی و تولیدی هستند».

در بخشنامه جدید وزارت علوم، همه مقالات با نام مقالات علمی شناخته می‌شوند و دارای رتبه‌های A، B، C و D هستند.

بخش دوم: مراحل شکل گیری مقاله

مرحله اول: انتخاب مسئله پژوهشی

اولین مرحله انجام پژوهش، انتخاب مسئله‌ای است که مورد پژوهش قرار می‌گیرد، انتخاب مسئله و موضوع پژوهشی در عرصه کارهای پژوهشی تا حدی از اهمیت قرار دارد که به اعتقاد برخی از پژوهشگران برجسته نیمی از یک کار پژوهشی مربوط به انتخاب مسئله و موضوع پژوهشی می‌شود؛ با در نظر گرفتن نکته مذکور و نیاز دانشجویان به انتخاب مسئله و موضوع پژوهشی جهت نگارش مقالات و پایان‌نامه که گاه زمان طولانی از وقت دانشجو را گرفته و دانشجویان سرگردان به دنبال انتخاب موضوع مناسب و شایسته پژوهش هستند. مسئله پژوهشی با مطالعه برای پژوهش‌گر پیش می‌آید و تلاش منظم برای یافتن جواب مسئله پژوهشی به ارائه تحقیق و مقاله یا کتاب منجر می‌شود. لذا اصلی‌ترین راه انتخاب مسئله پژوهشی مطالعه است.

برای انتخاب مسئله پژوهشی می‌توان از راه‌های زیر نیز بهره گرفت:

الف: مسئله ایجاد شده در ذهن خود محقق می‌تواند به یافتن موضوع کمک کند، در این صورت باید دامنه پرسش و مسئله روشن باشد

ب: یافتن راه‌هایی برای کشف رفع مشکلات علمی یا عملی زندگی فردی یا اجتماعی، این پژوهش‌ها نیازمند صرف انرژی و زمان کافی برای پاسخ دادن هستند

ج: مطالعه مقالات مشابه برای یافتن نکات مبهم و کلیدی و در نتیجه یافتن موضوع جدید به ما کمک می‌کند

د: مطالعه انتقادی متون اصلی و استماع سخنرانی‌های اساتید برجسته باعث می‌شود که برخی جنبه‌های مجهول در ذهن شما برجسته شده و به انتخاب موضوع پژوهش منجر گردد.

ه: مشورت با اساتید و صاحب‌نظران یکی از راه‌های یافتن موضوع است

در انتخاب موضوع (به‌ویژه برای پایان‌نامه) مطالعه کنید ولی عجله نکنید، شاید قبل از شما کسی به مسئله شما پاسخ داده باشد، همچنین توانایی‌ها و امکانات خود را بسنجید تا متناسب با توان و امکانات و زمان، موضوع انتخاب کنید. علاقه به موضوع باعث می‌شود تا انگیزه کافی برای فرایند پژوهش داشته باشید و خستگی را کمتر حس کنید.

مرحله دوم: پیشینه یابی و رجوع به منابع پژوهشی

الف: پیشینه یابی

پس از یافتن مسئله پژوهشی به این سؤال پاسخ می‌دهیم که پژوهشگران قبلی به مسئله مورد نظر چه پاسخی داده‌اند؟ لذا پیشینه پژوهش را ذکر می‌کنیم، پیشینه شناسی بررسی تاریخچه موضوع تحقیق برای رسیدن به شناخت کامل از موضوع و منابع و مآخذ آن است.

برای یافتن پیشینه پژوهش، علاوه بر مراجعه به کتابخانه‌ها، دانشنامه‌ها، چکیده نامه‌ها و نمایه‌ها می‌توان از تارنماهای زیر استفاده نمود:

۱. کتابخانه ملی ایران: www.nlai.ir

۲. مجلات تخصصی شبکه جهانی نور: www.noormags.ir

۳. پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی: www.sid.ir

۴. مرکز فرهنگ و معارف قرآن: www.maarefquran.com

۵. پرتال جامع علوم انسانی: www.ensani.ir

۶. بانک اطلاعات نشریات کشور: www.magiran.com

۷. پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران؛ ایرانداک (پایگاه اطلاعات گنج ایرانداک): www.ganj.irandoc.ac.ir

۸. سامانه پیشینه پژوهش پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (پایگاه اطلاعات پیشینه ایرانداک):

www.pishineh.irandoc.ac.ir

سایت‌های مربوط به ایرانداک، پیشینه پایان‌نامه‌های مربوط به موضوع را ارائه می‌دهد و هر دانشجوی تحصیلات تکمیلی، موظف به ثبت پایان‌نامه خود در آن است.

طبقه‌بندی پیشینه‌ها

الف: پیشینه پیدایی و پژوهشی

پیشینه پیدایی موضوع: موضوع از چه زمانی پیدا شده است (مثلاً در عالم تکوین ازدواج از چه زمانی پیدا شده است)

پیشینه پژوهشی: گزارش تحلیلی از کتب، پایان‌نامه‌ها و مقالات نوشته شده در زمینه موضوع مورد بحث (در حد کوتاه ولی تحلیلی)

ب: پیشینه مستقل (مستقیم) و غیرمستقل (غیرمستقیم)

هر پژوهش علمی بر پایه تحقیقات پیشین استوار است که دو وضعیت را دارند:

الف: ارتباط مستقیم با موضوع و مسئله اصلی پژوهش دارند و به طور مستقل موضوع را مورد بحث قرار داده‌اند؛ مثلاً در موضوع «مباهله» مقاله‌هایی تدوین شده است که به طور مستقل موضوع مباهله را بحث کرده‌اند هر چند هرکدام از جهت خاصی (مثلاً دیدگاه فریقین، بررسی واژگان، پاسخ به شبهات، دیدگاه یک شخصیت خاص و...) به موضوع پرداخته باشند، ب: ارتباط غیرمستقیم با موضوع و مسئله اصلی پژوهش دارند و به طور ضمنی موضوع را مورد بحث قرار داده‌اند، مثلاً در بحث مباهله، کتاب‌هایی که مسئله امامت و فضایل اهل بیت علیهم السلام را از دیدگاه قرآن مورد بررسی قرار داده‌اند، در بخشی به آیه مباهله اشاره کرده‌اند؛ مثلاً در ج ۹ پیام قرآن چندین صفحه به این آیه اختصاص یافته است.

در تدوین مقالات پیشینه مستقیم اهمیت بیشتری دارد و نوآوری پیشینه مستقیم با مسئله پژوهشی ما باید روشن باشد.

ب: منبع یابی

پس از یافتن پیشینه، به سراغ منابعی می‌رویم که برای پاسخ به مسئله پژوهش می‌توانیم از آنها کمک بگیریم، این منابع به صورت اولیه تدوین می‌شوند و در طول فرایند پژوهش منابع دیگری نیز به این مجموعه اضافه می‌شوند. منبع یابی آگاهی یافتن از منابع و ریز موضوعات مرتبط با موضوع تحقیق است و به هدف مطمئن شدن از فراوانی منابع و اشراف علمی یافتن بر مباحث مربوط و درنهایت گردآوری اطلاعات انجام می‌شود.

منبع یابی باعث آشنایی با اطلاعات دیگر پژوهشگران در این زمینه شده و به تبیین نوآوری‌های پژوهش کمک می‌کند، همچنین بدین ترتیب سیر تاریخی مراجعه به منابع روشن می‌شود

طبقه‌بندی منابع:

طبقه‌بندی اول: به لحاظ اعتبار

الف: منابع اصیل (سرچشمه): منابعی که با بیان و زبان مستقیم خود مؤلف و نظریه‌پرداز پدید آمده است مانند قرآن کریم

ب: منابع فرعی و دست‌دوم. (اطراف چشمه): منابعی که به طور غیرمستقیم و به وسیله یک مترجم یا شارح یک اثر و یا انتساب به مؤلف قبلی آن پدید آمده است. مثلاً تفسیر نمونه گلچینی از تفاسیر قبلی است، لذا در برخی موارد باید به منبع

اصلی مراجعه کرد مثلاً در ذکر اسباب نزول باید به منابع اصلی تری از نمونه مراجعه کرد. احتمال آلودگی در اطراف چشمه وجود دارد برخلاف سرچشمه.

در مطالعات عادی اغلب از منابع دست دوم و اطراف چشمه استفاده می شود مثلاً انسان در قرآن شهید مطهری، ولی در پژوهش از خود قرآن استفاده می شود. البته نه اینکه منابع دست دوم را نادیده گرفت. در الهیات تشخیص منابع اول و دوم از همدیگر سخت است گاهی اگر یک فقیه معاصر دیدگاه های فقهی خود را در یک روزنامه منتشر کند آن روزنامه منبع دست اول خواهد بود.

کاربرد منابع دست دوم در جایی است که آن منبع در بردارنده یک نظریه قابل پذیرش یا نقد باشد (و آن نظریه قبلاً در جای دیگر مطرح نشده باشد). همچنین جایی که صاحب منبع به منبع دست اولی دسترسی داشته که ما نداریم و لذا به ناچار به منبع دست دوم مراجعه می کنیم.

طبقه بندی دوم: به لحاظ نوع منبع

الف: منابع نوشتاری از قبیل کتاب، پایان نامه و مقاله (مقالات علمی پژوهشی) اعتبار بالاتری نسبت به دیگر منابع دارند زیرا مورد ارزیابی قرار گرفته اند.

ب: منابع گفتاری مانند سخنرانی های آیت الله جوادی آملی، مصاحبه ها و پرسش و پاسخ

ج: منابع چندرسانه ای و مجازی (نرم افزارهای علمی و سامانه های جهانی).

طبقه بندی سوم: تقسیم بندی منابع به لحاظ ارتباط با موضوع تحقیق

یک: منابع اعم: فرهنگ نامه ها، دانش نامه ها و دایرة المعارف ها

دو: منابع عام: منابع جامع همه موضوعات، مانند کتب تفسیری و حدیثی از قبیل المیزان و بحار الانوار

سه: منابع خاص: منابع عمومی مرتبط با موضوع؛ مثلاً معاد در قرآن برای بحث شفاعت

چهار: منابع اخص: منابع هم نام با موضوع تحقیق (مثلاً چند کتاب و مقاله با عنوان شفاعت در قرآن)

طبقه بندی چهارم: به لحاظ اعتبار منابع

الف: منابع معتبر: منابع اصیل و برخوردار از اتقان محتوایی و تولید شده از سوی متخصصان موثق و صادق

اصالت منبع: شهرت مؤلف و صحت انتساب منبع به وی و عدم تصرف دیگران در آن (تفسیر امام عسکری یو صحیفه سجادیه علیهما السلام که اولی اصالت ندارد و دومی اصالت دارد)

و ثاقت مؤلف: صداقت مؤلف و امانت‌داری وی در نقل دیدگاه‌ها و مغرض بودن وی. (ابن تیمیه مغرض است)

ب: منابع نامعتبر: منابع سست و ضعیف یا تولید شده از سوی غیر متخصصان یا مغرضان.

عوامل اعتباربخشی به منابع:

۱. زمان و دوران تألیف و تدوین (کافی و بحار در احادیث)

۲. شخصیت و اتقان علمی نویسنده (که بر مورد اول هم تأثیر دارد و تحت الشعاع قرار می‌دهد مانند المیزان و نور الثقلین)

۳. جامعیت منبع نسبت به موضوع (در خصوص موضوع مطالبی را ارائه داده است)

راه کارهای منبع یابی

۱. کشف و شناسایی کلیدواژه‌های تحقیق؛ مترادف‌ها و متضادهای آن. (صدق و کذب و... ایمان و شرک و نفاق و...)

۲. جستجو در کتاب‌نامه‌ها، مقاله‌نامه‌ها (ساده و وصفی)؛ چکیده‌نامه‌ها (کتاب‌ها و مقالات با موضوع کتاب‌شناسی‌ها)

۳. مراجعه به واژه‌نامه‌ها، مصطلح‌نامه و فرهنگ‌نامه‌های عمومی و موضوعی

۴. جستجوی روشمند در نرم‌افزارهای علمی مرتبط

۵. جستجوی روشمند در پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنت

۶. مشاوره با اساتید و محققان مرتبط

اگر پیش از شناسایی و بررسی منابعی که امکان دست‌یابی به آن‌ها را داریم نسبت به مطالعه آنچه در دست است اقدام کنیم، دچار مشکلات فراوانی چون دوباره‌کاری، پرداختن به منابع کم‌اهمیت به جای منابع مهم‌تر، بی‌توجهی نسبت به رتبه و جایگاه منابع و از دست دادن اطلاعاتی ارزشمند خواهیم شد. لذا شناسایی نسبتاً جامع از منابع ضروری است که با کمک پیشینه پژوهش، بهره‌گیری از ارجاعات و پانویس‌های تحقیقات مشابه، مراجعه به منابع مرجع مثل دائرةالمعارف‌ها و مشورت با اساتید و صاحب‌نظران انجام می‌گیرد

در این مرحله فقط منابع مختلف شناسایی می‌شود و مشخصات کامل آن‌ها به صورت دقیق و منطبق بر قواعد ارجاع نویسی ثبت می‌شود همچنین بهتر است نشانی و مشخصات دسترسی به منابع نیز در ذیل مشخصات ذکر شود (مثلاً منبع دسترسی از

نرم افزار کتابخانه اهل بیت علیهم السلام، منبع از نرم افزار مشکات، منبع دسترسی کتابخانه تخصصی نور، منبع دسترسی کتابخانه دانشگاه به شماره ...)

پس از شناسایی منابع، باید مفیدترین منبع را انتخاب کرد و به مطالعه آن اقدام کرد، همیشه فرصت کافی برای مطالعه همه منابع وجود ندارد لذا باید با اولویت‌هایی مهم‌ترین و مفیدترین آن‌ها در پژوهش را انتخاب کرد، ملاک‌های اولویت‌بندی عبارت‌اند از:

- تناسب و ارتباط بیشتر با موضوع و مسئله تحقیق؛
- اصالت، اعتبار و دست‌اول بودن منبع؛ (مثلاً در لغت‌نامه‌ها)
- جامعیت و گستردگی اطلاعات ارائه‌شده در آن؛
- درجه علمی، شهرت، دقت و وثاقت نویسنده؛
- انتقادی یا همراه با نوآوری بودن منبع؛
- انطباق اثر با معیارهای علمی و برخورداری از بخش‌هایی چون نمایه، واژه‌نامه و ...؛
- دارا بودن چاپ‌های متعدد (و انتخاب آخرین ویراست).

خاطر نشان می‌گردد اولویت‌های استفاده از منابع در یک پژوهش با پژوهش‌های دیگر و حتی پژوهش‌های مشابه متفاوت خواهد بود

مرحله سوم: تهیه طرح پژوهشی

طرح نامه یا طرح تحقیق (همچون نقشه مهندسی ساختمان)، نقشه و برنامه‌ای اجرایی از تمامی مراحل، اقدامات و نیازهای محقق برای تسهیل در رسیدن به هدف تحقیق است که باعث می‌شود محقق با مطالعه قبلی نسبت به فضای بحث و پیشینه تحقیق تسلط یابد و امور پژوهش را با نظم و انسجام پیش ببرد. همچنین باعث می‌شود تا جایگاه اختصاصی هر مطلبی به شکل علمی در جای خود قرار گیرد.

طرح کلی تحقیق در متن مقاله به صورت عملی نشان داده می‌شود، لذا از کارهایی است که قبل از تدوین مقاله شکل می‌گیرد. با تنظیم طرح تحقیق نمای کلی پژوهش ترسیم شده و عناوین تقریبی بخش‌ها و زیر بخش‌ها مشخص می‌گردد. بار دیگر تکرار می‌گردد برای تنظیم طرح تحقیق باید مطالعه قبلی داشت، لذا مطالعه پیشینه پژوهش و استفاده از نظرات دیگران

به‌ویژه اساتید و افراد متخصص در موضوع تحقیق در این زمینه مفید است. در برخی موارد نوآوری پژوهش در تنظیم تحقیق و چگونگی جای‌گیری مطالب در مقاله روشن می‌گردد همچنین شکل ظاهری سازمان‌دهی طرح تحقیق به تصویب موضوع طرح‌های پژوهشی کمک کرده و باعث فهم سریع‌تر خواننده می‌گردد

باید یک‌سوم مطالعات قبل از تدوین طرح تفصیلی و نوشتن طرح تحقیق انجام شود (نوشتن فهرست منابع، تبیین مسئله، تعیین ساختار متکی بر مطالعات پیشین است)

زمانی که فصول مشخص شد فیش‌برداری بر اساس منابع و اولویت‌بندی آنها انجام می‌شود و هر فیشی در فصل و بخش مربوط به خود قرار می‌گیرد، بدین ترتیب همه اجزای پایان‌نامه باهم پیش می‌رود و مراجعه به منابع معتبر در همه فصول انجام می‌شود، اگر هم فرصت کافی برای مراجعه به همه منابع مورد نظر نبود، در همه فصل‌ها به منابع معتبر مراجعه شده و فیش‌های مربوط به هر فصلی گردآوری شده است و آنچه از قلم افتاده است برخی منابع فرعی در همه فصول است. لذا تحقیق از انسجام نسبی برخوردار خواهد بود.

مرحله چهارم: مطالعه منابع و یادداشت‌برداری

نخستین مرحله اقدام عملی و برداشتن گام در مسیر یافتن پاسخ مسئله و طولانی‌ترین مرحله است. برای گردآوری اطلاعات می‌توان از کتب، مقالات، کتابخانه‌های برخط (آنلاین) و نرم‌افزارهای تخصصی بهره گرفت.

مطالعه پژوهشی که با هدف به دست آوردن اطلاعاتی خاص انجام می‌شود با مطالعات آموزشی یا مطالعه‌ای که با هدف خواندن محتوای یک منبع و افزایش آگاهی انجام می‌پذیرد متفاوت است. در مطالعه پژوهشی با نگاهی انتقادی به دنبال شناسایی و صیاد اطلاعات از میان داده‌های منابع هستیم. خاطر نشانی می‌گردد عدم داده‌ها خود اطلاعات است؛ مثلاً داده‌ای در باره تدوین کتاب پیرامون عدم تحریف قرآن در میان اهل تسنن به دست نیاوردیم که این اطلاعاتی ذی‌قیمت است.

روش‌های یادداشت‌برداری

۱- چکیده یادداشت‌های چکیده

۲- خلاصه‌نویسی یا یادداشت نویسی به زبان محقق

۳- یادداشت‌های توضیحی (شرح مزجی مانند شرح لمعه)

۴- نقل قول

۵- اندیشه‌های شخصی خود محقق، یعنی چیزهایی که به ذهن خود محقق رسیده است.

یادداشت‌برداری گاهی مانند دیدن فوتبال، حرکت آهسته است و گاهی دیدن نقشه یک کشور به‌طورکلی و گاهی دیدن چیزی در زیر میکروسکپ و گاهی دیدن کره زمین از ماهواره

پس از مطالعه، برخی نکات مرتبط با مسئله پژوهشی، یادداشت می‌شود که از آن به «فیش‌برداری» تعبیر می‌شود.

دسته‌بندی یادداشت‌ها

هر فیش تحقیقاتی که تهیه می‌شود باید بر اساس ساختار و طرح تحقیق (که قبل از گردآوری اطلاعات تهیه شده است) در مکان مناسب خود قرار گیرد. دسته‌بندی اطلاعات برای تسهیل کار پردازش و تحلیل آن ضروری است و تشخیص کفایت اطلاعات به دسته‌بندی فیش‌ها وابسته است و فیش‌برداری تا جایی ادامه می‌یابد که در هر یک از بخش‌های پژوهش، فیش‌های کافی تهیه شده باشد. منظور از کفایت، آن است که با کمک مطالب فیش‌ها، نتیجه مورد نظر نویسنده از آن بخش تکمیل و ارائه گردد و نیازی به فیش‌برداری جدید نباشد.

فیش‌برداری

هدف از یادداشت‌برداری رونویسی و در اختیار داشتن اطلاعات موجود در منابع نیست، بلکه فراهم شدن شرایط طبقه‌بندی جدید اطلاعات است لذا ثبت هر یک از واحدهای اطلاعات در برگه‌های جداگانه و یک‌طرفه موسوم به «فیش پژوهشی» ضروری است. یادداشت‌برداری باید با خط خوانا صورت گیرد یا از نرم‌افزارهای فیش‌برداری نظیر فیش نگار یا وان نوت استفاده گردد.

فیش تحقیقاتی اگر به روش سنتی و بر روی کاغذ انجام گیرد باید در برگه‌های هم‌اندازه‌ای صورت گیرد که یک‌طرف آن‌ها سفید است. فیش‌برداری در دو طرف برگ، گاهی نویسنده را در تحلیل مطالب و تنظیم آن‌ها با مشکل مواجه می‌کند. همچنین بر روی هر برگه فیش فقط یک مطلب باید نوشته شود اندازه برگه‌های فیش (برگ A۴، A۵، A۶ و...) به حجم اطلاعات و سلیقه محقق بستگی دارد.

در فیش‌برداری به روش سنتی با رایانه‌ای (با نرم‌افزارهایی نظیر فیش نگار و وان نوت) بر روی هر فیش سه مطلب مهم یادداشت می‌شود: موضوع فیش (و موضوعات فرعی)، متن فیش (اطلاعات تحقیق) و مأخذ مطلب.

بهرتر است در اولین یادداشت‌برداری از منبع، مشخصات کامل آن را نیز در برگه‌های مربوط به فهرست منابع یادداشت کنیم. اگر گام‌های قبلی گردآوری اطلاعات را به‌درستی برداشته باشیم و در نخستین گام، فهرست منابع شناسایی شده را تهیه کرده

باشیم، همان فهرست که حاوی مشخصات کامل هر یک از منابع است ما را از تکرار مشخصات منابع در فیش‌ها بی‌نیاز خواهد کرد.

فیش‌برداری نوین (رایانه‌ای)

برای سرعت بیشتر، دقت، ایمنی در برابر خطاهای شایع انسانی، نظم بخشی به فعالیت‌ها، انجام مراحل مختلف تحقیق با ساختار منظم، دسته‌بندی و بایگانی مناسب فیش‌ها، کاهش خستگی ناشی از نوشتن با دست، صرفه‌جویی در هزینه‌ها (به‌ویژه در بلندمدت)، جامعیت پژوهش به دلیل فراهم کردن امکان دستیابی و مراجعه به منابع بیشتر نظیر نرم‌افزارها و کتابخانه‌های برخط (آنلاین) بهتر است که از نرم‌افزارهای فیش‌برداری رایانه‌ای نظیر فیش‌نگار و وان نوت استفاده کرد.

البته رایانه و فناوری اطلاعات به‌هیچ‌وجه نمی‌تواند جایگزین تحصیلات، مهارت و تجارب علمی محقق باشد، همچنین سهولت گردآوری و نقل مطالب و اطلاعات با استفاده از ابزارهای فناوری اطلاعات و ارتباطات هرگز نباید ما را به سوی تحقیقات سطحی و تقلیدی و کاهش خلاقیت و نوآوری سوق دهد. با توجه به تنوع و گستردگی منابع الکترونیکی باید به اعتبار و درستی اطلاعات مندرج در آن دقت داشت و از ورود صحیح و کامل اطلاعات در این‌گونه منابع مطمئن شد. شرایط و ویژگی‌ها رایانه و اینترنت به‌گونه‌ای است که باید افزون بر اصول اخلاقی تحقیق، به اصول و آسیب‌های خاص این فضا نیز توجه کرد؛ و مهم‌تر از همه مشکلات بی‌شمار امنیتی و فنی در ابزارهای مرتبط با این فناوری هر لحظه می‌تواند اطلاعات و حریم خصوصی ما را تهدید می‌کند. لذا در استفاده از نرم‌افزارهای رایانه‌ای برای فیش‌برداری باید علاوه بر رعایت نکات ایمنی، از بانک‌های اطلاعاتی و فیش‌برداری‌های صورت گرفته به صورت منظم پشتیبان تهیه کرد.

در میان نرم‌افزارهای فیش‌برداری، «فیش‌نگار» از جمله بهترین‌هاست، این نرم‌افزار مزایای زیر را دارد:

- طراحی برای پژوهش‌های کتابخانه‌ای
- بومی و اسلامی بودن نرم‌افزار
- رعایت قانون کپی‌رایت
- داشتن زبانه خاصی برای منابع پژوهش
- سهولت ویرایش و اصلاح مقاله
- امکان خروجی‌های متعدد

- امکان جستجوی متعدد
- امکان ثبت انواع فیش‌ها (صدا، تصویر، متن و ضمائم ورد و پی‌دی‌اف)
- فارسی بودن زبان نرم‌افزار و سهولت کار
- حجم کم اطلاعات ذخیره‌شده
- نظام‌مند کردن فعالیت‌های پژوهشی
- قابلیت به‌روزرسانی نرم‌افزار و رایگان بودن نسخه نهایی نرم‌افزار (نسخه ۳.۹۸)

مرحله ششم: تحلیل یادداشت‌ها

پس از گردآوری و دسته‌بندی اطلاعات، مرحله پردازش اطلاعات فرا می‌رسد که با بررسی و تحلیل اطلاعات قبلی به یافته‌های جدیدی که هدف اصلی تحقیق است منجر می‌شود. این مرحله، مرحله نتیجه‌گیری و ثمربخشی تحقیق است که باعث نوآوری، تولید علم و پیشرفت می‌شود.^۲

روش پردازش اطلاعات یا آماری بوده و یا بر اساس تحلیل محتوا صورت می‌گیرد، بدین صورت که با آماده‌سازی و طبقه‌بندی اطلاعات به تحلیل، نسبت سنجی و کشف روابط میان اطلاعات طبقه‌بندی‌شده پرداخته و نتیجه‌گیری می‌شود در نگارش کتبی امکان اصلاح تا آخرین لحظه وجود دارد؛ و باید نوشت تا نتیجه تحقیق منتشر شود.

نگارش مقاله از بدنه اصلی که حجم اصلی مقاله را تشکیل می‌دهد شروع می‌شود.

در هر موضوعی مشکل‌پسند باشید و بی‌درنگ چیزی را (بدون دلیل) نپذیرید ولی وقتی پذیرفتید به انتخاب خود احترام بگذارید (فیش را تهیه نکنید اگر تهیه کردید استفاده کنید)

برای اینکه کار یک‌هفته‌ای خود را زیر سؤال ببرید باید یک هفته مطالعه کنید نه اینکه در چند ثانیه نابودش کنید.

نوشتن مقاله باید بر اساس طرح اولیه باشد، طراحی طرح در ابتدا باید با نهایت مشکل‌پسندی اتفاق بیفتد، لیکن پس از تثبیت حق تغییر نداریم (حتی اگر بگوییم مربوط به خودمان است) مگر با استدلال و تعقل. (اگر هم طرحی را بدون تعقل تهیه نموده‌اید متأسفیم!)

گاهی فیش را که قبلاً تهیه نموده‌ایم به درد الآن نمی‌خورد زیرا الآن درک نمی‌کنیم که آن موقع چرا آن فیش را تهیه کرده‌ایم. در آن موقع هم عاقل بودیم.

مرحله هفتم: تدوین مقاله

گام نهایی هر تحقیق علمی و رمز ماندگاری و اثربخشی آن را مرحله تدوین گزارش آن تحقیق است که به صورت کتاب، پایان‌نامه، مقاله منتشر می‌یابد.

در تدوین گزارش تحقیق یا متن اصلی مقاله توجه به چند نکته ضروری است:

- مقدمه اغلب پس از تدوین کامل پژوهش‌نامه نوشته می‌شود؛ و تدوین چکیده در آخرین مرحله اتفاق می‌افتد.
- ظاهر گزارش تحقیق متناسب با مخاطب طراحی می‌گردد، مثلاً در مورد پایان‌نامه صفحه‌آرایی همانند بخشنامه‌ای خواهد بود که در اختیار دانشجو قرار می‌گیرد؛ طراحی جلد، مطالب ذکر شده بر روی جلد، صفحه بسمله و...؛ چنان‌که در مورد مقاله نیز، ظاهر مقاله بر اساس شیوه‌نامه نشریه یا همایشی طراحی می‌گردد که مقاله به آنجا فرستاده خواهد شد. لذا در تعداد کلمات چکیده، متن یا نوع خط و اندازه آن تابع قوانین نشریه یا همایش خواهد بود.
- متن اصلی پژوهش‌نامه باید به صورت منسجم، هماهنگ و روان و با قلم خود نویسنده نوشته می‌شود. به‌جز موارد نقل‌قول مستقیم از یک منبع (مانند آیه، روایت، تعریف اصطلاحی خاص و...) که در این صورت داخل گیومه («») ثبت می‌شود. بدون شک در نقل‌قول مستقیم یا غیرمستقیم، رعایت امانت در نوشته لازم است (مثلاً اگر تفسیر نمونه روایتی را از مجمع‌البیان نقل کرده باشد و نویسنده از تفسیر نمونه استفاده کرده، باید به تفسیر نمونه ارجاع دهد و ارجاع به مجمع‌البیان با اخلاق پژوهشی سازگار نیست. فقط زمانی می‌تواند به مجمع‌البیان ارجاع دهد که به خود کتاب مراجعه کرده و حدیث را در آن بیابد)
- بهتر است مقاله به صورت صیغه غایب نوشته شود، مثلاً: مقاله بر آن است...، به باور نویسنده...، لذا استفاده از این تعبیر چندان مناسب نیست: ما در این مقاله بر آنیم که... در این مقاله به این نتیجه رسیدیم که...
- پایان‌نامه به زبان فارسی و املای واژه‌ها، مطابق مصوبات فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی باشد. مطالعه کتب ویراستاری برای ویرایش متن پژوهش‌نامه کمک مؤثری می‌کند
- انسجام و نظام‌دار بودن: مرتبط بودن اجزای مختلف مقاله با همدیگر، همچنین متناسب بودن آنها با عنوان مقاله و ارتباط عناوین فرعی با همدیگر، از جمله مواردی است که به تحقیق، یکپارچگی و انسجام می‌بخشد. بر این اساس، محقق باید عناوین فرعی مقاله خود را با نظمی منطقی از یکدیگر مجزا کرده، ارتباط بخش‌ها را مشخص نماید.

- توضیح مطلب در حدّ ضرورت: از جمله مواردی که محقق در گزارش نویسی پژوهش خود (مقاله) باید بدان توجه کند، پرهیز از حاشیه‌روی و زیاده‌گویی افراطی است؛ همچنان که خلاصه‌گویی نباید به حدّی باشد که به ابهام و ابهام منجر شود؛ بر این اساس محقق باید به حدّی مطالب را تبیین کند که مقصود وی برای خواننده، روشن شود. به همین جهت لازم است از آوردن نقل قول‌های غیرضروری و حجم‌افزا، تفنن‌های شاعرانه و ذوقی، بیان‌های عاطفی و احساسی و گزافه نویسی اجتناب شود.
- باید از ذکر بندهای طولانی و جمله‌های بلند خودداری شود
- اجتناب از کلی‌گویی: هدف نهایی علم، صورت‌بندی یک «نظریه» و «تبیین کردن» یکی از اصول مهم نظریه است. از این‌رو محقق باید بتواند مباحث علمی خود را به روشنی توضیح دهد و با زبان گویا آن را تبیین و از کلی‌گویی اجتناب نماید
- مطالب باید ساده، روان، جذاب و به‌گونه‌ای صریح و روشن بیان گردد.
- در نقل مطالب، ضروری است امانت‌داری را با ذکر مشخصات دقیق منبع رعایت نمود. هر چند در این باب نباید به دام افراط و تفریط - که حمل بر فضل‌فروشی یا سهل‌انگاری است - افتاد.
- هر بخش از نوشته که شامل یک اندیشه و مطلب خاصی است، باید در یک‌بند (پاراگراف) آورده شود.
- باید از به‌کاربران کلمات مترادف به جهت افزایش حجم اجتناب شود.
- باید از به‌کار بردن افراطی حروف اضافه و حروف ربط در متن پرهیز گردد.
- باید از به‌کار بردن تعبیرهای نامناسب و عامیانه و استعمال الفاظ ناروا، رکیک و غیراخلاقی احتراز شود.
- همواره در کنار جنبه سلبی پژوهش خود متوجه جنبه‌ایجابی آن باشید مثلاً در ضمن بحث از صداقت به بحث دروغ نیز پرداخت.
- در بیان مطالب خویش، معیار اصلی را در عالی‌ترین سندی که می‌شناسید، قرار داده و مابقی اسناد را به عنوان مکمل آن بیان نمایید و هیچ‌گاه اسناد درجه دوم را بر اسناد درجه اول ترجیح ندهید
- در بیان مطالب خویش، معیار اصلی را در عالی‌ترین ادله قرار دهید. ادله دیگر را به صورت مکمل بیان نمایید؛ و با وجود دلایل و مدارک متقن از دلایل ضعیف و نارسا استفاده نکنید.

- حاشیه را چنان نگسترانید که از موضوع اصلی پژوهش خارج شوید. همواره بر موضوع اصلی مورد پرسش در تحقیق تمرکز نمایید.
- اولویت با کاربرد اصطلاحات رایج در علم مورد نظر است. می‌توانید از ظرفیت‌های واژگانی متقدمان و متأخران علوم اسلامی استفاده نمایید؛ بنابراین تا حد امکان واژگان تخصصی خود را از میراث فرهنگی جهان اسلام و نه غرب استخراج نمایید.
- حتی‌الامکان خود مبادرت به وضع اصطلاح جدید ننمایید. در صورت نیاز مبرم به ساخت اصطلاحات جدید، الف - آن را به صورت دقیق و مشخص تعریف نموده و با مخاطب تحقیق قرارداد نمایید و ب - علت وضع آن را به شکل مختصر و مفید بیان دارید.

ارجاعات

اعتبار یک گزارش پژوهشی علاوه بر صحت و دقت داده‌ها و استدلال حاصل از آنها، به منابع و مراجعی است که از اطلاعات آنها در پژوهش استفاده شده است. ارجاعات از موارد مهم ساختار یک مقاله علمی است، به وسیله آن، چگونگی استفاده از اندیشه‌های دیگران را به خواننده معرفی می‌نماید. ارجاعات در مقالات به شکل درون‌متنی و در پایان‌نامه‌ها به شکل پاورقی می‌باشد.

الف: ارجاعات درون‌متن: در این ارجاع پس از ذکر مطلبی از یک نویسنده در داخل پرانتز به ذکر آدرس به صورت مختصر می‌پردازند، شیوه ارجاع درون‌متنی (به‌رغم تفاوت‌های نسبی) اغلب به شکل زیر است: (نام خانوادگی نویسنده، سال انتشار اثر، جلد، صفحه) به عنوان نمونه: (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۲۵)

ب: ارجاعات پاورقی: در این نوع ارجاع در پاورقی همان صفحه آدرس مطلب را می‌نویسند و معمولاً از این شیوه استفاده می‌شود: (نام خانوادگی نویسنده، نام نویسنده، نام کتاب، جلد، صفحه)؛ مثلاً طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۲۵.

در ارجاعات القاب «آقا»، «خانم»، «استاد»، «دکتر»، «پروفسور»، «حجت‌الاسلام»، «آیت‌الله» ذکر نمی‌شود، البته در درون متن گاهی چنین تعبیری می‌آید، مثلاً می‌نویسیم: شهید مطهری عقیده داشت... یا علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۶۱ سوره آل‌عمران می‌نویسد: ...

شیوه دقیق آدرس‌دهی در مقالات بر اساس مجله‌ای انتخاب می‌شود که مقاله به آنجا فرستاده می‌شود، هر مجله‌ای شیوه صحیح آدرس‌دهی در مقالات خود را در سایت مجله اعلام می‌کند. در ارجاع دهی پایان‌نامه‌ها نیز بر اساس شیوه‌نامه دانشگاه عمل می‌شود که از طرف دانشگاه در اختیار دانشجو و استاد راهنما قرار داده می‌شود.

دو مثال از اشتباهات رایج در میان برخی از دانشجویان در ارجاع دهی:

الف: اگر مرحوم علامه طباطبایی (ره) از منبعی مثلاً «الدر المنثور» استفاده نموده و مشخصات منبع فوق توسط محققان دفتر انتشارات اسلامی در زیرنویس ترجمه این کتاب آورده شده است کسی «حق ندارد» با رونویسی از ترجمه تفسیر المیزان و بدون ذکر نام این منبع، وانمود نماید که مستقیماً از کتاب «الدر المنثور» استفاده نموده است.

ب: در بررسی یک پایان‌نامه دانشگاهی در رشته علوم قرآنی مشخص گردید که اگرچه فهرست منابع یادشده در پیشینه تحقیق وی بسیار عالی بوده است، اما در متن تحقیق حتی به یک مورد استناد به این منابع دیده نشد. (دانشجو به سبب راحتی در کار از منابع دست‌دوم و حتی غیرعلمی استفاده کرده بود.) در نمونه‌ای دیگر، دانشجویی به جهت بررسی آثار استاد شهید مرتضی مطهری، گاه به مقالاتی نامعتبر از برخی نشریات استناد نموده بود. حال آنکه آثار آن فقید سعید به راحتی در دسترس وی بوده است.

چند نکته مهم در نقل قول‌ها:

- در نقل قول‌ها سعی کنید ۷۰ درصد نقل قول غیرمستقیم، ۳۰ درصد نقل قول مستقیم باشد. این چنین، اساس کار خود را بر نقل قول غیرمستقیم قرار دهید. زمانی از نقل قول مستقیم استفاده نمایید که دلیلی برای بیان آن موجود باشد. وقت خود را با حفظ کردن الفاظ و سرهم‌بندی نوشته‌های دیگران تلف ننمایید. بلکه به جای حفظ الفاظ، خود را درگیر با مفاهیم مورد نظر نمایید و به جای سرهم کردن‌های مکرر، قدرت تحلیل خود را بالا ببرید.
- همواره نقل قول مستقیم خود را مستند به منبع مورد استفاده نمایید. ضمن آنکه باید ابتدا و انتهای آن با نشانه «گیومه» مشخص گردد.
- از نقل قول‌های بی‌خاصیت و حجم‌افزا بپرهیزید.
- نقل قول غیرمستقیم همواره مشکل‌تر از نقل قول مستقیم می‌باشد. این امر به دلایل متعددی از جمله نیاز به فشرده‌سازی مفاهیم در قالب‌های کلامی مناسب و نیز رعایت تناسب و هماهنگی آن با کلیت ساختار نوشتارمان باز می‌گردد. بهتر است همواره کوشش نماییم تا ابتدا مسئله را به درستی مطالعه نموده و سپس به کمک ذهن خود و نه رونویسی صرف، آن را در قالب نقل قول تحلیل شده در متن پژوهشی خود بیاوریم.

تحلیل و استدلال در مقاله

استدلال عبارت از عمل به کار گرفتن دلیل برای اثبات درستی یک مطلب است. همچنان که در بحث نقل با سند و مسائل پیرامون آن سروکار داریم، در استدلال متوجه استحکام و استواری دلایل می‌باشیم. دلیل سست، قول مشکوک و مردود است. اموری مانند سفسطه، مغالطه، مصادره بر مطلوب و ... از زمره عوامل تضعیف کننده دلیل می‌باشند.

یک استدلال علمی خوب معرف‌های زیر را دارد:

۱. شناخت مسئله: بدون شناخت درست مسئله نمی‌توان به موفقیت استدلال خود امیدوار بود. شخصی که خود در شناخت مسئله دچار ابهام است، چگونه می‌تواند آن را برای دیگران روشن و واضح گرداند. استدلال و نتیجه‌گیری پیش از شناخت کافی مسئله، عملی نادرست بوده و علاوه بر سستی نوشتار، خطر گسترش جهل مرکب برای پژوهشگر (و در صورت اشاعه برای جامعه) موجود است.

۲. رعایت تقدم و تأخر مطالب در بیان مسئله: هیچ‌گاه بدون مقدمه‌چینی لازم به نتیجه‌گیری نپردازید. این مسئله تا حدود زیادی وابسته به نوع مخاطبان پژوهش است. مسیر استدلال علمی، مسیری هدفمند و نه تصادفی است. کسی که نمی‌داند به کجا می‌خواهد برود، به سختی می‌تواند راه مناسبی برای رسیدن به آن پیدا نماید.

۳. استفاده از دلایل معتبر: هیچ‌گاه از ادله نامعتبر (مانند آمار نادرست و یا مشکوک) استفاده ننمایید. مثال: استفاده از روایات ضعیف یا اسرائیلی در تفسیر قرآن جایز نیست. همچنین برخی از نویسندگان معاصر نیز با استفاده از ادله تجربی و نیز برخی با تمسک به قواعد «هرمنوتیک» مبادرت به استدلال‌هایی می‌نمایند که فاقد ارزش تفسیری است.

۴. کافی بودن ادله پژوهش؛ به جای استفاده بیش از اندازه از ادوات تأکید، به اندازه کافی دلیل بیاورید. هر چه دلایل شما بیشتر باشد، از نیاز (کاذب) به استفاده از واژگانی چون: قطعاً، حتماً، لاجرم واقعاً، مسلماً و نظایر آن کاسته می‌شود. (ضمن آنکه در چنین زمانی کاربرد صحیح این واژگان معنای واقعی خود را پیدا می‌کند.)

از آنجاکه معمولاً دانشجویان به اشراف کاملی در موضوع نرسیده‌اند، به جهت شناخت کفایت استدلال خویش، نیازمند مشورت با اهل فن می‌باشند. آیا به اندازه کافی از دلایل قرآنی استفاده نموده است؟ آیا به میزان کافی از روایات معصومین علیهم‌السلام بهره برده است؟ آیا شواهد تاریخی بیان‌شده کافی می‌باشد؟ عدم توجه به این سؤالات و امثال آنها، منجر به سستی استدلال و در نتیجه پژوهش ما خواهد شد.

تلاش نمایید تا ادله خویش را در دسته‌بندی مشخصی بیان نمایید؛ مانند ادله عقلی، ادله نقلی، شواهد تاریخی و نظایر آن.

از خلط مباحث بپرهیزید و ورود خود در هر یک از این زمینه‌ها را متناسب با ماهیت بحث نمایید. نباید در بحث عقلی از دلایل تاریخی استفاده نمود. اگرچه ادله و شواهد مختلف در جمع‌بندی نهایی در کنار یکدیگر قرار خواهند گرفت. در اینجا

توجه به نکته دیگری هم الزامی است و آن اینکه اگر استدلال خود را بر محور چند حوزه علمی قرار داده‌اید، (به‌عنوان مثال در ضمن بحث پیرامون یک آیه از قرآن کریم وارد مباحث ادبی، تفسیری، تاریخی گردید) در این صورت هر یک از این حوزه‌ها نیازمند استفاده از ادله کافی می‌باشند. چه بسا که تزلزل ادله در یک حوزه بر اعتبار کلیت بحث شما اثرگذار باشد.

لازمه استفاده کافی از ادله پژوهش، داشتن منابع کافی برای پژوهش است. اگر محقق دسترسی مطلوبی به منابع روایی اهل سنت نداشته باشد، به همان میزان بر ادله او تأثیر منفی خواهد داشت.

۵. شناخت نظریات معارض: استدلال خویش را بدون توجه به نظریه‌های رقیب و معارض مطرح ننمایید. حتی اگر در زمینه‌ای دیدگاه معارض مهمی نیافتید، خودتان و یا از طریق دوستان علاقه‌مند و مطلع به موضوع به نقد استدلالتان پردازید. اگر هدف ارائه مطالبی درست باشد، پس دیگر چه باک از نقادی آن که زمینه‌ساز رسیدن به این هدف خواهد بود.

۶. هر روشی را با هر علمی درهم نیامیزید.

چند مثال:

-براهین فلسفی با عرفان عملی متفاوت است.

-تفسیر کلام بشری، با تفسیر کلام الله مجید متفاوت می‌باشد.

-روش شناخت جامعه (آنچه اکنون در آن می‌گذرد)، با تاریخ آن جامعه مختلف است.

نیز در پژوهش‌های عملی نیازمند تناسب روش با موقعیت می‌باشیم. به‌عنوان مثال، به مردم «بی‌سواد» دادن پرسشنامه نادرست است. انتخاب غیرمتخصص برای گفتگو پیرامون مباحث تخصصی غیرمنطقی و اشتباه می‌باشد و یا اتکا بر صرف استقرای ناقص یقین آور نیست و دیگر نظایر آن.

۷. ضرورت استفاده صحیح از اصطلاحات علمی؛

از به کار بردن اصطلاحات نامأنوس در موضوع پژوهش خودداری نمایید. بدون علت موجه، مبادرت به ساخت اصطلاح جایگزین اصطلاحات موجود نکنید؛ زیرا در این حالت، علاوه بر ناتوانی در برقراری ارتباطی منطقی با دیگر دانشمندان، (نبود امکان بین ذهنی شدن مفاهیم)، به آشفتگی واژگانی دامن زده‌اید. همچنین به جهت نشان دادن سواد و توانایی‌های خود، از عبارات و اصطلاحات خارجی استفاده ننمایید. (از مشکلات رایج در بسیاری از پژوهش‌ها)

۸. احتیاط در صدور احکام کلی: فردی که مسئله علمی در عرصه وجود را تنها همان بداند که خود طرح نموده است، هیچ بهره‌ای از علم ندارد. پس در طرح و تعمیم دیدگاه‌های علمی خویش، نهایت احتیاط را به خرج بدهید.

۹. توجه به زیبایی‌شناسی در ضمن استدلال؛ زیبایی‌شناسی حداقل به دو بعد بازمی‌گردد. ۱. زیبایی استدلال علمی که به هماهنگی و کمال آن بازمی‌گردد. ۲. بعد زیبایی جویی و زیبا یابی فرد محقق.

توجه به رعایت زیبایی از دو لحاظ مهم است: الف - محتوا و ب - قالب‌های لفظی؛ که به اجمال شامل رعایت موارد زیر می‌باشد:

- حق جویی؛

- رعایت انصاف و امانت علمی؛

- ویرایش جملات؛

- استدلال در سطح مخاطب پژوهش؛

- دادن امکان تصمیم‌گیری به مخاطب؛

- توجه به پرورش مفاهیم مورد نظر.

نقد علمی آثار

نقد یک اثر عبارت است از نشان دادن نقاط ضعف و قوت آن به‌گونه‌ای که سرانجام به استخراج قوانینی منجر گردد که علل ضعف یا اعتلای یک اثر را بیان نمایند. نقد، صرف یک مدح و ذم ساده نیست، بلکه کوششی در جهت تعالی کلیت علم است. پیام نقد یک اثر به خواننده این است که برای پیشرفت در کار از چه راهی باید رفت و نیز نرفت. معمولاً دانشمندان اسلامی به دو روش به نقد آثار مختلف پرداخته‌اند.

۱. انتقاد مستقیم: بیان نظریه مورد انتقاد و سپس نقد آن مثل اینکه به مقدمات و یا استنتاج آن اشکال گیرند.

۲. انتقاد غیرمستقیم: بیان نظریه‌ای که صاحب‌نظران آن را حق و صحیح می‌دانند. به‌گونه‌ای که ناظران آگاه از نظریه مخالف، با مطالعه آن اعتراض نهفته در آن نظریه را دریافت می‌نمایند.

معمولاً نقد در محورهای زیر صورت می‌پذیرد. امری که باید مورد توجه هر دانشجویی در زمان نگارش رساله پژوهشی خود باشد.

- نقد مقدمات استدلال؛

- نقد نحوه استنتاج؛

- نقد اصالت پرسش تحقیق؛

- نقد اعتبار مدارک و منابع؛

- نقد صحت توصیف؛

- نقد ساختار و قالب نوشتار.

زمانی که با یک استدلال ناسازگار با استدلال خویش مواجه می‌شویم، پیش از هر کار نیازمند پاسخ دادن به پرسش‌هایی از این دست می‌باشیم:

الف- بستر فکری - فرهنگی نویسنده چیست؟

به طور کلی در مطالعه اندیشه‌های هر متفکر به سه محور اساسی توجه نمایید: ۱. زمینه فرهنگی و اجتماعی حیات وی، ۲. سرچشمه اندیشه‌ها و عناصر سازنده تفکر او. (مکتب فکری‌ای که بدان تعلق دارد). ۳. تحول اندیشه وی در گذشت زمان.

ب - استدلال وی بر پایه چه روشی است؟

هر متفکری گرایش به نوعی روش‌شناسی دارد. به‌عنوان مثال، دکتر محمد صادقی تهرانی در تفسیر خود تحت عنوان «الفرقان فی تفسیر القرآن» از تفسیر قرآن به قرآن و تحلیل‌های عقلانی و چند و چون‌های تدبری بهره گرفته و به‌رغم استشهاد بسیار به روایات، عمدتاً متوجه تفسیر قرآن به قرآن است؛ و یا مرحوم آیت‌الله سید عبدالحسین طیب اصفهانی (۱۳۱۲ ق / ۱۴۱۱ ق) در تفسیر خویش بنام «اطیب البیان» در ابتدا از روش تفسیر قرآن به قرآن و سپس استفاده از کلمات معصومین (علیهم‌السلام) بهره برده است. از سویی دیگر افرادی همچون شیخ طنطاوی (وفات ۱۳۵۸ ق) در تفسیر خود بنام «الجواهر فی تفسیر القرآن» ضمن تفسیر آیه، اهتمام زیادی به ارائه شگفتی‌های طبیعت و دانستنی‌های علمی که در مواردی با کشیدن جدول و نمایش عکس، همراه است، دارد و افراط زیادی بر مباحث علمی به خرج داده است. آیا می‌توان بدون شناخت روش‌های تفسیری، نتایج دیدگاه‌های آنها را مورد بررسی قرار داد؟

ج - مدعای خود را بر اساس چه ادله‌ای اثبات نموده است؟ به ظاهر زیبای استدلال‌ها توجه نمایید. بلکه اندیشه‌ها را در میزان بررسی قرار دهید.

د- پیامدهای فرهنگی و اعتقادی پذیرش دیدگاه وی چیست؟

با هر اندیشه و تفکری که مواجه می‌شوید، متوجه تبعات فرهنگی و اعتقادی پذیرش آن بر فرد و جامعه باشید. به عنوان مثال:

- پیامد صامت‌انگاری قرآن مجید چیست؟

- پیامد تبدیل حکم‌شناسی به شرایط‌شناسی در تفاسیر هرمنوتیکی غربی از آیات قرآن چیست؟

- پیامدهای اعتقادی پذیرش ابطال گرایی به عنوان یک روش شناخت در مسائل دینی چیست اند؟

ح- آنها چگونه به پاسخ (احتمالاً) نادرست رسیده اند؟

بخش سوم: عناصر تشکیل دهنده مقاله

یک: عنوان مقاله

عنوان پژوهش باید کوتاه، جامع و بیانگر دقیق مسئله باشد، عنوان مقاله و سایر عناوین متن نباید به شکل سؤالی یا جمله باشد (مثلاً نمی‌توان عنوان بخشی از مقاله را چنین قرار داد: عنوان پژوهشنامه چه ویژگی‌هایی دارد؟). بی‌شک نخستین قضاوت خوانندگان مقاله و داور مربوط به عنوان مقاله است، لذا باید دقت زیادی در انتخاب عنوان داشت. عباراتی مانند «مقدمه‌ای بر»، «بررسی و تحلیلی از» و سایر موارد مشابه فقط به طولانی شدن عنوان می‌انجامد و نقش اساسی در بازیابی بهتر مقاله نخواهد داشت، مگر در موارد خاص.

برای انتخاب عنوان هر متنی یا عنوان بخشی از آن می‌توان از عناوین خبری، تشریحی، ارزشی و هیجان‌انگیز استفاده کرد، بهترین عنوان در مقالات پژوهشی «عنوان خبری» است، برخی مثال‌ها برای عناوین عبارت‌اند از:

عنوان خبری: نقش امام خمینی (رحمه‌الله) در انقلاب اسلامی

عنوان تشریحی: نقش امام خمینی (رحمه‌الله) در انقلاب اسلامی مهم بوده است.

عنوان ارزشی: آئینه کمال

عنوان هیجان‌انگیز: فردی که جهان را به چالش کشید.

داوران مقاله در ارزیابی عنوان، معمولاً موارد زیر را از ویژگی‌ها ضروری قلمداد می‌کنند: انعکاس محتوای مقاله در عنوان و ارتباط مستقیم محتوا با مطالب، وجود برخی کلیدواژه‌ها در عنوان، گویا بودن عنوان و عدم استفاده از علائم اختصاری مبهم، خودداری از به کار بردن کلمات اضافه در عنوان (مثلاً کلمه بررسی در بسیاری از عناوین مقالات کلمه زائد محسوب می‌گردد).

در عنوان تا حد امکان از واژه‌های بیگانه استفاده نمی‌شود و تا حد امکان از واژه‌های فارسی استفاده می‌شود (همه واژه‌های عنوان را در لغت نامه‌های معتبر ملاحظه کنید تا واژه‌های معادل مناسب انتخاب شود)

سوگیری (جهت‌گیری) محقق نباید در عنوان مشخص باشد مثلاً عنوان مناسب: بررسی رویکردهای اهل تسنن در باره شهادت حضرت فاطمه علیهاالسلام؛ که جهت‌گیری محقق در باره نتیجه نهایی روشن نیست

عنوان، مفهوم اصلی مقاله را نشان می‌دهد و باید به طور خلاصه، مضمون اصلی پژوهش را نشان دهد. عنوان مقاله باید جذاب باشد، یعنی به گونه‌ای انتخاب شود که نظر خوانندگان را که معمولاً ابتدا فهرست عناوین مندرج در یک مجله علمی را می‌خوانند به خود جلب نماید. همچنین عنوان باید کوتاه و گویا و تنها بیانگر متغیرهای اصلی پژوهش باشد. تعداد کلمات در عنوان را حداکثر دوازده واژه بیان کرده‌اند.

پس از عنوان مقاله، نام نویسنده نا نویسندگان مقاله ذکر می‌شود، در پاورقی مربوط به اسامی نویسندگان رتبه علمی نویسنده مقاله، دانشگاه یا مرکز پژوهشی وابسته، آدرس ایمیل و تلفن نویسنده نوشته می‌شود. موقع ارسال مقالات به مجلات که از سایت مجلات انجام می‌شود، در متن اصلی مقاله، هیچ مشخصاتی از نویسنده یا نویسندگان نوشته نمی‌شود و مشخصات نویسندگان در برگه مجزایی به مجله فرستاده می‌شود.

بیشتر مجلات انتشار مقالات دانشجویان کارشناسی ارشد را به همکاری نویسنده با یکی از اساتید منوط می‌کنند، از این رو مقاله را بهتر است با همکاری یکی از اساتید تدوین کنید. استفاده از نام استاد بدون آگاهی وی نیز از اخلاق پژوهش دور است. مشخصات نفر دوم نیز همچون نفر اول تکمیل می‌گردد. برای رعایت ادب شاگردی و استادی و توجه به جایگاه علمی استاد، بهتر است نویسنده اول مقاله (که در بیشتر موارد نویسنده مسئول نیز محسوب می‌گردد) استاد باشد و دانشجو در مکان دوم قرار گیرد.

دو: چکیده و واژگان کلیدی

پس از عنوان، چکیده هر مقاله مهم‌ترین قسمت است که ارزیابی مخاطب و داور بر اساس آن شکل می‌گیرد. در چکیده از ذکر مقدمات و کلیات خودداری شده و مستقیماً به بیان مسئله مورد مطالعه، اهداف، روش و اساس کار و نتیجه نهایی تحقیق به طور اجمال اشاره می‌کند. متن چکیده نباید عیناً در بخش‌های دیگر مقاله تکرار شود. چکیده از زبان خود پژوهشگر (و نه نقل قول) به صورت فعل ماضی تهیه می‌شود. چکیده پس از تکمیل شدن مقاله و در آخرین مرحله نوشته می‌شود. چکیده به تنهایی کامل بوده، فقط دارای یک پاراگراف و حداقل ۱۵۰ و حداکثر ۲۵۰ کلمه باشد. برای چکیده‌نویسی مطلوب بهتر است چندین چکیده در موضوع مشابه مسئله پژوهشی یا مجله ارسالی مطالعه شود. در مقالات مشترک با اساتید و پایان‌نامه‌ها، حتماً متن کامل چکیده پس از تأیید استاد راهنما به نشریه یا همایش ارسال شود. چکیده با دقت تمام باید ویرایش ادبی و محتوایی شود تا غلط املایی یا دستور زبان نداشته و از ترتیب منطقی برخوردار باشد. در چکیده به هیچ منبعی ارجاع

نمی‌دهند (مگر به صورت استثنایی مثلاً در موضوع آیه تطهیر، می‌توان در داخل متن چکیده، آدرس یا متن آیه را به صلاح‌حدید پژوهشگر یا استاد راهنما آورد).

واژگان کلیدی: معمولاً ۳ - ۷ کلیدواژه در این بخش ذکر می‌شود که به‌نوعی می‌توان آن را فهرست موضوعی مقاله دانست، ترتیب قرار گرفتن واژگان کلیدی، اهمیت آن کلیدواژه در متن تحقیق است، بهتر است در انتخاب کلیدواژه به‌گونه‌ای عمل شود که چند کلمه از عنوان را شامل شود.

عنوان، مشخصات نویسندگان، چکیده و کلید واژگان در صفحه اول مقاله قرار می‌گیرد و سرآغاز صفحه دوم از مقدمه می‌باشد (برای انجام صحیح این کار در نرم‌افزار WORD می‌توانید در پایان کلید واژگان از کلید ترکیبی Ctrl+Enter استفاده کرد).

دلایل عدم پذیرش چکیده یک مقاله در نشریات علمی

۱. ابهام در موضوع مقاله و وجود تعداد زیاد مقالات مشابه پیشین
۲. عدم تبیین زمینه اصلی تحقیق
۳. نمونه‌گیری نامناسب
۴. عدم رعایت اصول مقاله‌نویسی مورد نظر نشریه
۵. عدم ذکر صحیح ارقام آماری
۶. فقدان بحث و پرداختن به نتایج
۷. چکیده‌های خیلی کوتاه و خیلی زیاد
۸. بی‌دقتی در تهیه متن (غلط تایپی، اشتباهات متن)
۹. عدم ارتباط موضوع مقاله با رویکرد نشریه

س:۴: مقدمه

مقدمه به عنوان آغازکننده بحث پژوهشی است مواردی که در مقدمه ذکر می‌شود به شرح زیر هستند، البته گاهی نیازی به جداسازی این عناوین نیست و می‌توان مطالب مقدمه را طرز زیبایی در همدیگر ادغام کرد، لکن اگر به صورت مجزا نوشته شوند بهتر است با ارقامی همچون اعداد مقاله پیش رو ترتیب هر بحث مشخص شود و زیرمجموعه‌های هر کدام روشن گردند (مراد اعداد ۱، ۱-۱، ۱-۲ و... است که در عناوین آمده است).

۱- اهمیت مسئله

محقق باید بتواند ضرورت و اهمیت موضوع را برای مردم و جامعه (داوران و تصویب‌کنندگان طرح پژوهشی) اثبات کند. اشاره به جدید بودن موضوع (در صورتی که کسی در این زمینه فعالیتی نکرده باشد) یا تبیین ابعاد جدید به صورت کامل و تفصیلی (در صورتی که در آن مورد پژوهش‌های دیگر صورت گرفته باشد) می‌تواند در تبیین اهداف، اهمیت و فواید آن مؤثر باشد.

۲- بیان مسئله

نویسنده در این بخش از مقاله می‌کوشد تا کاری که در مقاله قرار است انجام شود به درستی به مخاطب منتقل کند، پژوهشگر در بیان مسئله، قلمرو و محدوده مسئله تحقیق را (که همان سؤال اصلی است) توضیح می‌دهد و به طور واضح و دقیق بیان می‌کند که درصدد حل چه مشکل و پاسخگویی به چه پرسشی است

لازمه تبیین موضوع مطالعه و آشنایی قبلی نسبت به موضوع است که با مراجعه به دایرةالمعارف‌ها، مقالات نشریات معتبر و تخصصی، کتاب‌ها و حتی سخنرانی‌های علمی شخصیت‌ها به دست می‌آید. از طرف دیگر چگونگی تدوین بیان مسئله بیانگر میزان آشنایی نویسنده با مسئله پژوهشی بوده و لذا در بیان توانایی خود فرد نیز مؤثر است (لذا تبیین خوب مسئله به تصویب طرح‌های پژوهشی و موضوعات پایان‌نامه‌ها کمک می‌کند).

یک بیان مسئله خوب ویژگی‌های زیر را دارد: انتقال اهمیت مسئله، محدود کردن مسئله در یک حوزه تخصصی، اطلاعات کلی در باره تحقیقات انجام شده، چارچوبی برای ارائه نتایج تحقیق.

حدومرز موضوع باید در تبیین موضوع مشخص شود، مثلاً اگر عبارت «اهل تسنن» در عنوان وجود دارد باید روشن شود که آیا همه اهل تسنن است یا فرقه خاصی یا برخی افراد برگزیده

روش‌های بیان مسئله به مخاطب با توجه به موضوع مقاله متفاوت است. برای بیان مسئله یک موضوع پژوهشی می‌توان از یک یا چند مورد از قالب‌های زیر استفاده کرد:

— بیان جایگاه مسئله در علم و تبیین سیر مسئله از ذکر کلیات به جزئیات؛ هر موضوع جایگاه خاصی در علم دارد که روشن شدن آن به بیان مسئله کمک می‌کند، مثلاً اگر موضوع مقاله در باره آیات استثنائی مکی و مدنی سوره مزمل

می‌باشد، مسیر کلی به جزئی زیر طی می‌شود: علوم قرآنی، مکی و مدنی از زیرمجموعه‌های علوم قرآنی، استثنائات آیات مکی و مدنی، استثنائات سوره مزمل.

- بیان مسئله با تبیین کلیدواژه‌های پژوهش. توضیح منطقی کلید واژگان می‌تواند زمینه بیان مسئله را فراهم کند
- بیان زمینه علمی یا عملی موضوع پژوهش؛ گاهی برخی موضوعات با علوم مختلف در ارتباط هستند که توضیح این ارتباطات می‌تواند زمینه بیان مسئله را فراهم کند، مثلاً حجاب با آیات قرآن (تفسیر)، روایات، عفاف (اخلاق)، فرهنگ، مسائل سیاسی، فمینیسم، فضای مجازی و حتی برخی مسائل بین‌المللی مرتبط است و از نگاه هر کدام به‌گونه‌ای تبیین می‌شود. خاطر نشان می‌گردد اگر مسئله‌ای در علوم مختلف مورد تحلیل قرار می‌گیرد یا در یک علم از زاویه‌های گوناگون بررسی می‌شود، باید جایگاه بحث در بیان مسئله کاملاً روشن گردد
- تعیین دقیق حدود مرزهای موضوع؛ در برخی موضوعات برای تمرکز بیشتر و شناخت ابعاد موضوع می‌توان ابعاد و حدود مسئله پژوهشی را مشخص کرد، مثلاً در بررسی موضوع برترین فضیلت امیر مؤمنان علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام در مناظرات رضوی می‌توان این شیوه را به کار برد (همه فضایل امیر مؤمنان بررسی نمی‌شود، مناظرات همه ائمه مورد بررسی قرار نمی‌گیرد، مسئله پژوهشی فقط به مناظرات امام رضا علیه‌السلام محدود خواهد شد، آن هم مناظراتی که به بررسی فضایل مولای متقیان پرداخته است تا طبق نظر آن حضرت برترین فضیلت انتخاب شود. در این پژوهش همه روایت‌های امام رضا علیه‌السلام مورد استناد قرار نمی‌گیرد و محور اصلی روایت‌های مربوط به مناظرات است، هر چند برای تکمیل مباحث مناظرات می‌توان به روایات دیگر آن حضرت استشهاد کرد).
- بیان پیشینه تاریخی موضوع، مثلاً در بررسی موضوع گریه بر سالار شهیدان در سیره امام باقر علیه‌السلام، می‌توان به سیر تاریخی گریه بر آن حضرت را از منابع روایی و تاریخی اشاره کرد تا به حضرت باقر علیه‌السلام برسد
- بیان پیشینه تحقیقاتی موضوع؛ توصیف تلاش‌های مشابهی که دیگر محققان انجام داده و ضمن آن با مراجعه به منابع، جنبه‌هایی از موضوع را بررسی کرده‌اند. معمولاً در ذکر پیشینه تحقیقاتی موضوع سیر تاریخی بحث را رعایت می‌کنند. دقت شود که پیشینه تاریخی موضوع با پیشینه علمی موضوع متفاوت است مثلاً در موضوع فلسفه گریه بر سید الشهداء علیه‌السلام؛ پیشینه تاریخی به مسئله گریه بر آن حضرت از زمان حضرت آدم تا امروز را شامل می‌شود و در پیشینه تحقیقاتی به ذکر کتاب‌های یا مقالاتی می‌پردازند که در این زمینه تدوین شده است.
- بیان مسئله به صورت پرسش؛ جهت‌گیری اصلی مسئله را می‌توان با ذکر پرسش به دیگران انتقال داد، در صورت استفاده از قالب پرسش برای بیان مسئله، نیازی به ذکر سؤالات تحقیق نیست. مثال: نویسنده در مقاله حاضر در پی آن است که به این سؤالات پاسخ دهد. ...

– پیش‌بینی عناوین اصلی و فرعی از دیگر قالب‌های تبیین مسئله است، در این قالب، نویسنده کارهایی که در مورد موضوعی مورد بحث قابلیت پژوهش دارند به طور اجمال توضیح داده و مسئله را تبیین می‌کند.

۳- اهداف پژوهش

اهداف پژوهش در صورت نیاز، مکمل بیان مسئله و اهمیت آن است و مراد از آن پاسخ به همه یا برخی از سؤالات زیر است: منظور محقق از انجام پژوهش در موضوع انتخابی چیست؟ نتایج حاصل از تحقیق چه مشکلی را حل خواهد کرد؟ کدام مؤسسات و مراکز می‌توانند از این پژوهش بهره‌برند؟ این تحقیق مقدمه چه پژوهش‌هایی می‌تواند باشد؟

مثال: برای عنوان «نقد و بررسی دیدگاه‌ها در باره نقش، کاربرد و اعتبار روایات تفسیری» می‌توان اهداف زیر را مطرح کرد:

هدف اصلی: اثبات ارزش و اعتبار روایات تفسیری و کارآمدی آن‌ها در مجموعه معارف دینی؛ اثبات لزوم مراجعه به روایات تفسیری

اهداف فرعی: آگاهی از دیدگاه‌های مختلف در بحث حجیت روایات تفسیری و اطلاع از ادله و مبانی هر کدام، اثبات کارایی روایات مربوطه در بحث چینش توقیفی آیات، استفاده از روایات تفسیری جهت اثبات جاودانگی و گستردگی آیات قرآن، اثبات کارساز بودن روایات تفسیری برای رسیدن به روش‌های تفسیری امامان علیهم‌السلام...

۴- روش انجام پژوهش

روش انجام پژوهش بر مبنای هدف، ابزار گردآوری اطلاعات و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها نیز در مقدمه ذکر می‌شود.

۵- سؤالات تحقیق

سؤالات پژوهش به دو دسته اصلی و فرعی تقسیم می‌شوند:

سؤال اصلی: سؤالی که دغدغه اصلی نویسنده بوده و در پژوهش به دنبال پاسخگویی به آن است. به بیان دیگر سؤال اصلی همان موضوع (عنوان) پژوهش است که به صورت سؤالی درآمده است.

سؤالات فرعی: نویسنده برای پاسخ به سؤال اصلی، آن را به چند سؤال فرعی و جزئی تجزیه می‌کند که در هر بخش یا فصل به پاسخگویی به یکی از سؤالات می‌پردازد که عنوان بخش یا فصل ناظر به آن است. سؤالات فرعی با دقت در ابعاد گوناگون سؤال اصلی ایجاد می‌گردد.

سؤال باید از «چیستی» باشد، لذا از طرح سؤالاتی باید اجتناب کرد که با «آیا» مطرح شده‌اند و یا یک پاسخ «آری» یا «خیر» دارند.

۶- پیش فرض‌ها

برخی از موارد در پژوهش وجود دارد که پژوهشگر قبل از آغاز تحقیق، صحت آن‌ها را پذیرفته است و جای اثبات آن‌ها در پژوهش حاضر نیست یا در علوم دیگر اثبات می‌شود، لذا اگر پژوهشی دارای چنین پیش فرضی باشد آن پیش فرض در ضمن مقدمه یا بخشی از بیان مسئله مطرح می‌شود، البته ذکر همه پیش فرض‌ها ضرورت ندارد؛ مثلاً برای پژوهشی درباره بررسی ترجمه‌های فارسی قرآن، پیش فرض امکان ترجمه قرآن، جواز شرعی آن و وجود ترجمه‌های متعدد مطرح می‌گردد.

چهار: پیشینه بحث

برای یافتن منابع جدید جهت مطالعه، جلوگیری از دوباره‌کاری، رفع اشکالات تحقیقات قبلی در پژوهش حاضر، یافتن طرح و ساختار مناسب برای تحقیق و کمک به تکمیل طرح پژوهشی، یافتن عنوان مناسب‌تر برای پژوهش و برقراری ارتباط میان اطلاعات و پژوهش‌های قبلی با مسئله پژوهشی جدید لازم است که پژوهشگر به بررسی اجمالی کتاب‌ها و مقالاتی بپردازد که قبلاً حول محور موضوع پژوهشی تدوین شده‌اند.

ذکر پیشینه‌های غیرمستقل، به طور اجمالی در پژوهش کافی است ولی تک‌تک پیشینه‌های مستقل به طور دقیق و جزئی مورد بررسی قرار می‌گیرند، محقق ضمن برشمردن پیشینه‌های مستقل، جنبه نوآوری پژوهش خود را در مقایسه با پیشینه مورد بحث بیان می‌کند و ایرادات احتمالی آن‌ها را تذکر می‌دهد. لذا باید روشن شود که پژوهش حاضر چه مطلب جدیدی دارد که مقالات یا آثار قبلی فاقد آن هستند.

در زمینه نوآوری می‌توان به تفصیلی بودن پژوهش حاضر، جزئی بودن، بررسی از نگاه یک شخصیت برجسته، داشتن مطالعه انتقادی، طبقه‌بندی جدید از مطالب و مواردی از این قبیل اشاره کرد.

در صورتی که نویسنده هیچ پیشینه‌ای در باره موضوع خود نیافت بهتر است از عبارت زیر یا عبارات مشابه استفاده کند تا بر اتقان علمی کار خود بیفزاید (چرا که امکان بررسی همه منابع در همه کتابخانه‌ها در توان اغلب نویسندگان نیست): نویسنده پس از پس از بررسی موضوع پژوهش در کتابخانه‌ها و سایت‌های مختلف مرتبط با موضوع به پیشینه مستقلی در این زمینه دست نیافته است، البته برخی پژوهش‌های مرتبط با موضوع وجود دارد که عبارت‌اند از: ... آنگاه به ذکر تحقیقات غیرمستقل یا مرتبط پردازد.

خاطر نشان می‌گردد در برخی مقالات، پیشینه را در ضمن مقدمه ذکر می‌کنند.

پنج: مفهوم شناسی

برخی از مفاهیم کلیدی و اساسی پژوهش به دلیل فقدان تعریف یکسان نزد پژوهشگران، یا بررسی آن در علوم مختلف یا ضرورتی که نویسنده برای توضیح معنای آن احساس می‌کند، نیازمند توضیح هستند، در بیشتر مقالات ابتدا معنای لغوی و بعد معنای اصطلاحی تبیین می‌گردد.

۱- معنای لغوی؛

در تبیین معنای لغوی باید به لغت‌نامه‌های معتبر مراجعه کرد، در تحقیقات قرآنی و حدیثی اغلب واژه‌ها در زبان عربی مطرح شده‌اند، لذا با مراجعه به منابع عربی نظیر العین خلیل بن احمد فراهیدی، معجم مقاییس اللغه ابن فارس، لسان العرب ابن منظور، مفردات راغب اصفهانی، مجمع البحرین طریحی، می‌توان استفاده کرد. همچنین از منابع متأخر می‌توان به تحقیق فی کلمات القرآن مرحوم حسن مصطفوی و قاموس قرآن آیت الله قرشی استناد کرد. نکته حائز اهمیت در این میان جمع‌بندی مناسب معنای لغوی است یعنی نویسنده فقط به نقل معنای لغوی نباید استناد کند، بلکه مطالب نقل شده از کتب را به ترتیب منطقی و منظم با قلم خود بنویسد؛ مثلاً ابتدا ریشه اصلی کلمه را توضیح دهد، بعد معنای واژه را با توجه به آن معنای اصلی تبیین کند، استناد به آیات، روایات و عبارات جاهلی در مرحله بعد قرار دارد.

۲- معنای اصطلاحی؛

معنای اصطلاحی هر واژه‌ای در علم خاصی تبیین می‌گردد. لذا برای یافتن معنای اصطلاحی باید به متخصصان آن علم مراجعه و نظر آن‌ها را ذکر نمود. اگر واژه‌ای چندین معنای اصطلاحی داشته باشد (مثلاً تفسیر که چندین تعریف مختلف از آن ارائه شده است) باید کوشید تا صحیح‌ترین معنا را انتخاب نمود، در صورت اختلاف نظرها و تشتت آرا در معنای اصطلاحی، نویسنده می‌تواند یکی از معانی اصطلاحی را که بیشتر علما به آن رغبت داشته‌اند یا شخصیت برجسته‌ای آن را ارائه کرده است. انتخاب کند. معنای اصطلاحی مورد نظر نویسنده در مقاله باید به‌صراحت تعیین گردد.

گاهی در برخی پژوهش‌ها لازم است که تعریف تحلیلی از اصطلاح خاصی ارائه دهید، این تعاریف اشاره به فضای مفهومی واژگان در متن فرهنگی و یا تاریخی جامعه مورد نظر می‌نمایند و لذا مناسب مطالعات تاریخی، یا مطالعه درباره اندیشه‌ها هستند. به عنوان مثال: فضای مفهومی واژه دولت در متون اسلامی (الدولة) با واژه دولت State در مفهوم امروزی آن متفاوت است. فضای مفهومی واژه «بیعت» در صدر اسلام با واژه «انتخابات» امروزی متفاوت است. برای انجام تعاریف تحلیلی از روش زیر بهره می‌بریم:

الف - ابتدا فضای زمانی و مکانی تحقیق مورد نظر خود را مشخص نمایید. به عنوان مثال شخصی که درصدد بررسی ترجمه آیات قرآن در قرن یازدهم هجری قمری است، باید فضای مفهومی واژگان مورد استعمال این دوره را به خوبی بشناسد.

ب - سپس توجه نمایید که دانشمندان آن دوره (و یا بنا بر نوع تحقیق عامه مردم) با چه معرف‌هایی فضای مفهومی واژه مورد نظر را تعریف می‌نمودند؛ بنابراین نیازمند استفاده از فرهنگ لغات دوره مد نظر تحقیق خود می‌باشیم.

ج - با توجه به معرف‌های جمع آوری شده واژه خود را تعریف نمایید

برخی از تعاریف مناسب پژوهش‌های کاربردی در حوزه علوم اجتماعی می‌باشند. به عنوان مثال تعریف واژه «ثروتمند» در لغت با نشان دادن عملی شخص ثروتمند در جامعه ما دو مقوله به هم مرتبط ولی متفاوت می‌باشند. در فرهنگ لغت با تعاریف قراردادی در فرهنگ‌هایی نظیر لغتنامه دهخدا سروکار داریم؛ اما در تعاریف عملی نیازمند یافتن معرف‌هایی هستیم که به طور دقیق نشان دهد که از نظر مردم آن جامعه (یا نظر رسمی حکومت که می‌تواند متفاوت از عرف جامعه باشد) داشتن چه سقفی از مادیات، فرد را در زمره افراد ثروتمند قرار می‌دهد. لذا برای انجام تعاریف عملی نیازمند پژوهش در سطح جامعه هستیم؛ که در بسیاری از موارد مانند مثال بیان شده با مشکلات بسیاری همراه است؛ زیرا اگر در جامعه‌ای ثروت، ملاک اصلی مقایسه‌های مثبت اجتماعی شود، در آن صورت افراد وارد رقابت «پز عالی، جیب خالی» می‌شوند. این منجر می‌شود که بسیاری از معرف‌های نمایش ثروت، گول زننده و در واقع نشان دهنده ثروتمند واقعی نباشد. برخی از معرف‌های تعریف عملی ثروت عبارت‌اند از: | نوع منزل و ارزش مادی آن | وسایل منزل و ارزش مادی آنها | لباس و زیورآلات و ارزش مادی آنها | ماشین شخصی و نظایر آن انتخاب می‌شوند. این معیارها با گذشت زمان دچار تحول می‌شوند و از آنجا که نهایت

تعریف عملی تبدیل آن به مقادیر کمی و مشخص است، نیازمند تبدیل آن به کمیت مناسب با زمان و مکان جامعه مورد مطالعه می‌باشیم. به عنوان مثال چه میزان درآمد ماهیانه؟ چه مدلی برای اتومبیل؟ چه منزلی، در کجا، با چه مساحت و مصالح ساختمانی شخص را در زمره ثروتمندان قرار می‌دهد

شش: متن اصلی

متن اصلی مقالات علمی در این قسمت ذکر می‌گردد، در متن اصلی مقاله نباید از ذکر مطالبی که به موضوع مقاله بی‌ارتباط است مطرح کرد، ذکر موضوعاتی که به نوعی به مقاله مرتبط است ولی ارتباط مستقیمی با بحث ندارد در پاورقی یا در بخش یادداشت‌ها ذکر می‌شود. متن اصلی مقاله در واقع عهده‌دار پاسخ به سؤال اصلی مقاله است که باید با یک نظم و توالی منظم ارائه شوند، بیان نتایج باید از توالی منطقی پیروی کند

متن اصلی اجرایی کردن بخش اصلی طرح پژوهشی است که با توجه به بخش ششم (تحلیل یادداشت‌ها) و بخش هفتم (تدوین مقاله) در «مراحل شکل‌گیری مقاله» توضیح داده شد.

هفت: نتیجه‌گیری

نتیجه‌گیری ذکر نتایج تحقیق و یافته‌های اصلی پژوهش بدون استنادات است، بنابراین در نتیجه‌گیری ذکر می‌شود که سؤال پژوهش به چه جوابی رسیده است؛ بنابراین توصیه می‌شود در این بخش، ضمن توضیح کوتاهی درباره مسئله پژوهش و بیان نتایج تحقیق، به تفسیر نتایج پرداخت. برای این کار باید این نتایج را با یافته‌های نتایج پیشین مقایسه کرد. آنگاه توضیح داد که پژوهش حاضر، به گسترش دانش زمینه مورد نظر چه کمکی کرده است و در ضمن آن، کاربرد احتمالی آن را مشخص کرد و نقاط ضعف پژوهش را همراه با پیشنهادهایی برای پژوهشگرانی که در آینده می‌خواهند در این زمینه پژوهش، کار کنند، بیان کرد.

بهرتر است تعابیر و واژه‌های به کار رفته در نتیجه با واژه‌های مقاله متفاوت باشد. حجم نتیجه نیز بسته به محتوای مقاله متغیر است. ولی نباید به درازا بکشد.

در برخی موارد در ضمن نتیجه‌گیری پیشنهادهایی نیز از سوی نویسنده ارائه می‌شود، این پیشنهادها بر اساس مطالعات نویسنده در پژوهش حاضر به ذهن وی رسیده که مرتبط با موضوع پژوهشی حاضر هستند و محققان دیگر می‌توانند به پژوهش

در آن زمینه مبادرت ورزند. پس از بخش نتیجه‌گیری می‌توان از همکاران و افرادی که در نگارش مقاله همکاری داشته‌اند تقدیر و تشکر کرد

هشت: یادداشت‌ها

در برخی موارد نکاتی در متن مورد استناد قرار می‌گیرد که به طور مستقیم به مقاله مربوط نیست و به نظر نویسنده نیاز است که توضیحاتی در باره آن داده شود تا بحث کامل گردد. یادداشت‌ها بر اساس هدف یادداشت، یا توضیحی هستند و یا ارجاعی. یادداشت توضیحی، مطلب خاصی در توضیح یا تکمیل مطالب ذکر می‌شود و در یادداشت ارجاعی، به آدرس منبعی که از آن استفاده شده است ارجاع داده می‌شود. در مقاله‌های کنونی بیشتر یادداشت‌ها، توضیحی بوده و یادداشت‌های ارجاعی در درون متن و داخل پراکنش آدرس‌دهی می‌شوند.

یادداشت بر اساس محل درج یا در پایین هر صفحه ذکر می‌شوند (پانویس) و یا در انتهای مقاله می‌آیند (پی‌نویس، یادداشت). تعیین محل درج یادداشت، شیوه‌نامه مجله ارسالی یا همایش مورد نظر است.

در ارجاعات مقالات علمی از القاب (دکتر، استاد، آیت الله و ...) برای اشخاص استفاده نمی‌شود فقط در موارد خاص در متن مقاله از برخی القاب می‌توان استفاده کرد، مثلاً در متن مقاله نوشته می‌شود که علامه طباطبایی چنین نظری دارند ...

نه: فهرست منابع

در تدوین فهرست منابع به ترتیب ابتدا قرآن، نهج البلاغه و صحیفه سجادیه (در صورتی که در متن مقاله مورد استناد قرار گرفته باشد، ذکر می‌شود و به مشخصات این کتب نظیر مترجم یا مصحح داخل پراکنش می‌آید). بعد از این کتب، لیست کتب به ترتیب حروف الفبایی نویسندگان ذکر می‌گردد. (اگر از یک نویسنده چندین کتاب مورد استفاده قرار گیرد ابتدا کتابی ذکر می‌شود که تاریخ چاپ قدیمی‌تری دارد، زیرا بر اساس حروف الفبا، عدد کوچک‌تر زودتر ذکر می‌شود). همچنین الف و لام اسامی عربی نوشته نمی‌شود و در ترتیب الفبایی نیز وجود آنها بی‌تأثیر است.

در فهرست منابع ابتدا کتب فارسی و عربی (به صورت ادغام‌شده) و سپس کتب انگلیسی یا زبان‌های دیگر را ذکر می‌کنند، اگر به سایتی آدرس داده شود در پایان منابع، آدرس سایت ذکر می‌شود. توجه به این نکته ضروری است که از سایت زمانی استفاده می‌شود که مطلب فقط در سایت موجود باشد، مثلاً سخنرانی‌های مقام معظم رهبری یا برخی دروس تفسیر آیت الله

جوادی آملی که هنوز به شکل کتاب تدوین نشده‌اند. همچنین هنگام تکرار نام مؤلف، از خط تیره ممتد (Shift+J) استفاده می‌شود.

برای تدوین فهرست منابع معمولاً از این روش استفاده می‌شود (گاهی تفاوت‌هایی در ترتیب این موارد نیز دیده می‌شود مثلاً در پایان‌نامه این شیوه با برخی تفاوت‌ها اجرا می‌گردد):

کتاب: نام خانوادگی، نام نویسنده (سال انتشار): «نام کتاب»، نام مترجم یا مصحح یا محقق، محل انتشار: نام ناشر، نوبت چاپ.

مثال: جوادی آملی، عبد الله (۱۳۸۵): «سیره رسول اکرم (ص) در قرآن»، قم: اسراء، چاپ پنجم.

مجلات: نام خانوادگی، نام نویسنده (سال انتشار): «عنوان مقاله»، نام نشریه، دوره نشریه، شماره صفحات مقاله.

مثال: آرام، محمد رضا (۱۳۹۷)، «بررسی تطبیقی عصمت پیامبر اکرم (ص) از دیدگاه علامه طباطبایی و فخر رازی»، پژوهش‌های اعتقادی کلامی، شماره ۳۱، ص ۷ - ۳۰.

مجموعه مقالات یا دایره‌المعارف‌ها: نام خانوادگی، نام نویسنده (سال انتشار): «عنوان مقاله»، نام کتاب، نام ویراستار، محل انتشار: نام ناشر، شماره چاپ، شماره جلد، شماره صفحات مقاله.

سایت‌های اینترنتی: نام خانوادگی نویسنده، نام (آخرین تاریخ و زمان تجدیدنظر در پایگاه اینترنتی): «عنوان و موضوع»، نام و آدرس سایت اینترنتی.

بخش چهارم: پیوست‌ها و ضمایم تکمیلی

نکاتی در باره ارتقای کیفی مقالات

قبل از انتشار مقاله، بهتر است از یکی از دوستان خود بخواهید که مقاله را مورد مطالعه قرار دهد و در صورتی که نظر سازنده‌ای داشت برای اعمال نظر ایشان اقدام کنید، حداقل فایده‌ای که این کار دارد اصلاح اشکالات تایپی مقاله است که به دلیل آشنایی ذهنی نویسنده، حتی با مرور مکرر متن نیز نویسنده مقاله متوجه این اشکالات تایپی نمی‌شود.

همچنین برای تکمیل اصلاحات و رفع مشکلات نرم‌افزار word می‌توان از نرم‌افزار Virastyar استفاده کرد که به صورت زبانه‌ای بر روی ورد نصب می‌شود و امکان نشانه‌گذاری صحیح، رفع اشکالات تایپی و پیشنهاد برخی نکات اصلاحی ویرایشی را فراهم می‌کند.

به یاد داشته باشید که قبل از ارسال مقاله به نشریات علمی چکیده مقاله خود به یک مجله، ابتدا فرم نحوه نگارش مقاله را از آن مجله دریافت نموده و چکیده خود را در قالب آن فرم تهیه و تایپ نمایید (به عنوان مثال تعداد کلمات، فونت، تعداد خطوط، فاصله خطوط از کناره‌های صفحه و ...)

پس از تکمیل مقاله، آن را به مجلات یا همایش‌ها ارسال می‌کنند، در تارنمای همه نشریات، بخشی به عنوان راهنمای نویسندگان، موارد مورد لزوم در ساختار مقاله را تذکر داده‌اند، همچنین در بخشی به ترتیب مراحل ارسال مقالات را در اختیار پژوهشگران قرار داده‌اند. ارسال مقاله به همایش‌ها معمولاً در یک مرحله انجام می‌شود و مراحل ساده‌تری نسبت به مجلات دارد.

در انتخاب مجله برای ارسال نیز باید به سطح مقاله و تناسب آن با موضوع دقت کرد، البته گاهی مجلاتی که سطح علمی پایینی دارند در پذیرش مقالات سخت‌گیری زیادی می‌کنند، بنابراین اگر مقاله‌ای را به مجله‌ای فرستادید و مورد پذیرش قرار نگرفت، مأیوس نشوید، از مجله مورد نظر اشکالات احتمالی داوران را جویا شوید و پس از انجام اصلاحات به مجلات دیگری بفرستید.

قبل از ارسال مقاله به نشریات، مقالات دو شماره آخر نشریه را از سایت نشریه دانلود و مطالعه کنید از گذاشتن چارچوب و سایر تزئینات دور متن خودداری شود.

ضروری است حروف چینی و صفحه‌آرایی با دقت تمام انجام پذیرد تا مانع از بروز غلط‌های تایپی و اشتباه در صفحه‌آرایی شود.

علاوه بر اخلاص که باعث ماندگاری پژوهش‌ها می‌شود، مهم‌ترین ویژگی همه پژوهشگران موفق یک چیز است: پشتکار، پشتکار و پشتکار.

محورهای ارزیابی مقالات

برخی از مواردی که در ارزیابی مقالات مجلات مورد نظر داوران قرار می‌گیرد عبارت‌اند از:

- ابتکار و نوآوری
- اتقان تحلیل‌ها و استدلال‌ها
- بهره‌گیری از منابع معتبر
- نظم و پیوستگی مطالب
- روانی و رسایی عبارات
- تناسب با نیازها
- تناسب با عنوان فصلنامه
- رعایت راهنمای تدوین مقالات

آشنایی با مهم‌ترین نرم‌افزارهای اسلامی

- الف: نرم‌افزارهای علوم عقلی (فلسفه و کلام و عرفان): کتابخانه حکمت اسلامی، نور الحکمة ۳، عرفان ۳، کلام اسلامی
- ب: نرم‌افزارهای فقه و اخلاق: جامع فقه اهل بیت ۲، جامع اصول فقه، اخلاق اسلامی
- ج: تفسیری و علوم قرآنی: جامع التفاسیر ۳، فرهنگ موضوعی تفاسیر، مشکات الانوار،
- علوم قرآن تفسیر را پوشش می‌دهد ولی علوم قرآنی مسائل مربوط به علوم کمک‌کننده به فهم قرآن را بیان می‌کند.

- د: حدیث و سیره معصومان علیهم السلام؛ جامع الاحادیث ۳.۵، معجم موضوعی بحارالانوار، حدیث اهل بیت علیهم السلام (حاوی میزان الحکمه)، سیره معصومان علیهم السلام، دانش نامه علوی،
- ه: زبان و ادبیات عرب: قاموس النور ۲، قواعد و ادبیات عربی
- و: رجال، تاریخ، تراجم و کتاب شناسی: درایة النور، رجال شیعه، نور السیره ۲، تراجم و کتاب شناسی

لیست برخی مجلات علمی پژوهشی حوزه علمیه

- قرآن شناخت، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی رحمه الله
- تاریخ اسلام، پژوهشگاه باقرالعلوم علیه السلام
- پژوهش های قرآنی، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه مشهد
- اسلام و پژوهش های تربیتی، موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی رحمه الله
- انتظار موعود، مرکز تخصصی مهدویت
- امامت پژوهی، سید علی اصغر حسینی میلانی
- پژوهشنامه سبک زندگی، محمدتقی فعالی
- مطالعات اندیشه معاصر مسلمین، جامعة المصطفی العالمیة
- مطالعات اسلامی زنان و خانواده، جامعة الزهراء علیها السلام
- اخلاق پژوهی، پژوهشگاه قرآن و حدیث
- پژوهشنامه علوم حدیث تطبیقی، جامعة المصطفی العالمیة

لیست برخی مجلات علمی ترویجی حوزه علمیه

- مطالعات تطبیقی قرآن و حدیث، جامعة المصطفی العالمیة
- الهیات قرآنی، موسسه پیامبر اعظم ساری

- پژوهش‌نامه مهدویت، انجمن مهدویت حوزه علمیه
- آموزه‌های حدیثی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی
- سیره پژوهی اهل بیت علیهم السلام، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه مشهد

لیست برخی مجلات معتبر وزارت علوم در حوزه قرآن پژوهی

۱. آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث - دانشگاه ایلام
۲. آموزه‌های قرآنی - دانشگاه علوم اسلامی رضوی
۳. پژوهش دینی - خصوصی - با همکاری انجمن علوم قرآن و حدیث ایران
۴. پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن - دانشگاه پیام نور با همکاری دانشگاه‌ها
۵. پژوهشنامه نهج البلاغه - دانشگاه بوعلی سینا همدان با همکاری دانشگاه‌های دیگر
۶. پژوهشنامه قرآن و حدیث انجمن علوم قرآن و حدیث
۷. پژوهشنامه علوی - پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۸. پژوهشنامه معارف قرآنی - دانشگاه علامه طباطبایی
۹. پژوهش‌های تفسیر تطبیقی - دانشگاه قم
۱۰. پژوهش‌های زبانشناختی قرآن - دانشگاه اصفهان
۱۱. پژوهش‌های ادبی - قرآنی - دانشگاه اراک با همکاری دانشگاه‌های دیگر
۱۲. پژوهش‌های قرآن و حدیث (مقالات و بررسیها سابق) دانشگاه تهران
۱۳. پژوهش‌های نهج البلاغه - بنیاد نهج البلاغه
۱۴. تحقیقات علوم قرآن و حدیث - دانشگاه الزهرا (علیها السلام)
۱۵. حدیث پژوهی - دانشگاه کاشان با همکاری دانشگاه‌های دیگر
۱۶. سراج منیر - دانشگاه علامه طباطبایی
۱۷. سفینه - موسسه فرهنگی نبأ مبین

۱۸. علوم حدیث - دانشکده علوم حدیث
۱۹. علوم قرآن و حدیث (مطالعات اسلامی سابق) - دانشگاه فردوسی مشهد
۲۰. قرآن پژوهی خاورشناسان - جامعه المصطفی العالمیه
۲۱. قرآن و علم - جامعه المصطفی العالمیه
۲۲. فرهنگ رضوی - بن یاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)
۲۳. کتاب قیم - دانشگاه آیت اله حائری میبد
۲۴. مشکوه - بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی
۲۵. مطالعات تاریخی قرآن و حدیث - پژوهشکده قرآن و عترت دانشگاه آزاد اسلامی
۲۶. مطالعات تفسیری - دانشگاه معارف اسلامی
۲۷. مطالعات فهم حدیث - دانشگاه بین المللی امام خمینی
۲۸. مطالعات قرائت قرآن - جامعه المصطفی العالمیه
۲۹. مطالعات قرآن و حدیث - دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
۳۰. مطالعات قرآن و فرهنگ اسلامی - انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی
۳۱. مطالعات قرآنی - دانشگاه آزاد اسلامی واحد جیرفت
۳۲. دراسات حدیثه فی نهج البلاغه - دانشگاه پیام نور با همکاری انجمن علمی مطالعات نهج البلاغه ایران
۳۳. اخلاق و حیانی - پژوهشگاه علوم و حیانی معارج

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ